

**KERKEN
BOUWEN
LANGS
MAAS
EN
RIJN**
NA 1945

Antoine Jacobs, ed.

LEUVEN UNIVERSITEITSPRESS

Kerken bouwen langs Maas en Rijn na 1945
Kirchenbau an Maas und Rhein nach 1945

**KERKEN BOUWEN
LANGS MAAS EN RIJN
NA 1945**

**KIRCHENBAU
AN MAAS UND RHEIN
NACH 1945**

Antoine Jacobs, red.

KADOC Artes 18

LEUVEN UNIVERSITY PRESS

Editorial board

Timothy Brittain-Catlin, University of Kent
James Chappel, Duke University
Kim Christiaens, KADOC - KU Leuven
Wilhelm Damberg, Ruhr-Universität Bochum
Jean-Dominique Durand, Université Lyon
James C. Kennedy, University College Utrecht
Rupert Klieber, Universität Wien
Mathijs Lamberigts, KU Leuven
Peter Jan Margry, Meertens Instituut / Universiteit van Amsterdam
Francisca Metzger, Pädagogische Hochschule Luzern
Madalena Meyer-Resende, Universidade Nova de Lisboa
Anne Morelli, Université Libre de Bruxelles
Silvia Mostaccio, Université catholique de Louvain
Patrick Pasture, KU Leuven
Isabelle Saint-Martin, EPHE Sorbonne I Paris
Joachim Schmiedl, Philosophisch-Theologischen Hochschule Vallendar
J.T. (Thijl) Sunier, VU Amsterdam
Steven Van Hecke, KU Leuven

Cover: Sint-Barbarakerk.
[De Domijnen, Archief A.E.Q. van Hezik]

© 2019

Leuven University Press / Presses Universitaires de Louvain / Universitaire Pers Leuven
Minderbroedersstraat 4, B-3000 Leuven

All rights reserved. Except in those cases expressly determined by law, no part of this publication may be multiplied, saved in an automated data file or made public in any way whatsoever without the express prior written consent of the publishers.

ISBN 978 94 6270 220 2
D/2019/1869/53
NUR: 648, 694

Inhoud / Inhalt

Inleiding	9
<i>Antoine Jacobs & Luc Verpoest</i>	

Einleitung	23
<i>Antoine Jacobs & Luc Verpoest</i>	

NEDERLAND / DIE NIEDERLANDE

1	
Een geschiedenis van paradoxen.	41
De kerk in Nederlands-Limburg na 1945	
<i>Peter Nissen</i>	

2	
Liturgische ontwikkelingen in de naoorlogse Limburgse kerkenbouw	55
<i>Antoine Jacobs & Bart Wiekart</i>	

3	
Kerkarchitectuur in Nederlands-Limburg vanaf 1945	73
<i>Antoine Jacobs & Bart Wiekart</i>	

4	
De parochie als stedenbouwkundig concept.	97
De ligging van naoorlogse kerken in Venlo-Blerick	
<i>Marisa Melchers</i>	

5	
Een heel bijzonder liefdewerk.	115
De financiering van de kerkbouw in het bisdom Roermond tussen 1945 en 1965	
<i>Hugo Landheer</i>	

6	
Vijf monumentale kerkgevelversieringen van Wim van Hoorn	133
<i>Elly van Malkenhorst-Groenenberg</i>	

7	
‘Goed gevoelde poëzie te midden van een alledaags proza.’	149
De Sint-Barbarakerk te Geleen-Lindenheuvel	
<i>Sander van Daal</i>	

8	Alles 'model'. De huiskapel van de jezuïeten in Maastricht, 1941-1967 <i>Marc Lindeijer, SJ</i>	163
9	Dom Hans van der Laan (1904-1991). Zijn invloed op de naoorlogse kerkenproductie in het gebied tussen Maas en Rijn <i>Caroline Voet & Yves Schoonjans</i>	175
10	Naoorlogse kerkenbouw, het einde van een tijdperk? Van een kerk voor iedereen tot niemand meer in de kerk <i>Jean Gardeniers</i>	197
 BELGIË / BELGIEN		
11	De Limburgse paradox. De kerk in Belgisch-Limburg na 1945 <i>Jan De Maeyer & Jo Deferme</i>	205
12	Kerkbouw in Belgisch-Limburg na 1945 <i>Patrik Jaspers</i>	221
13	Naoorlogse kerkbouw in België. Architecturale en constructieve analyse van het werk van Adolf Nivelles <i>Stephanie Van de Voorde & Ronald De Meyer</i>	247
14	De Sint-Jozefkerk van Smeermaas. Een grensgeval <i>Patrik Jaspers</i>	265
15	De toekomst van de kerken na 1945 in Belgisch-Limburg <i>Jan Jaspers</i>	277

DUITSLAND / DEUTSCHLAND

16	
Köln und das Rheinland in den Notjahren nach 1945	285
<i>Norbert Trippen (†)</i>	
17	
Liturgie und Kirchenarchitektur zwischen Maas und Rhein	295
<i>Albert Gerhards</i>	
18	
Moderne Kirchen im Rheinland.	307
Ein Überblick	
<i>Barbara Kahle</i>	
19	
Glasmalerei an Rhein und Maas nach 1945.	325
Ergebnisse auf der Grundlage der ersten flächendeckenden Inventarisierung und Dokumentation von Glasmalerei in Europa in der Euregio Rhein-Maas-Nord	
<i>Annette Jansen-Winkel & Lothar Altmann</i>	
20	
Kirchen als kommunale und transnationale Erinnerungsorte an das Leiden und Sterben im Zweiten Weltkrieg	347
<i>Kai Kappel</i>	
21	
Denkmalschutz moderner Kirchen im Erzbistum Köln	361
<i>Wolfgang Struck</i>	
Indices	371
Auteurs / Autoren	377
Colofon / Kolophon	379

Dom Hans van der Laan (1904-1991) Zijn invloed op de naoorlogse kerken- productie in het gebied tussen Maas en Rijn

Caroline Voet & Yves Schoonjans

In Mamelis bij Vaals, centraal in het Maas-Rijngebied, bevindt zich het benedictijnerklooster Sint-Benedictusberg. Het gebouw onderging in de periode 1961 tot 1986 een reeks uitbreidingen die ontworpen en gerealiseerd werden door de monnik-architect Dom Hans van der Laan. Ze worden beschouwd als een van de meest toonaangevende realisaties uit zijn, overigens beperkte, oeuvre.¹ In 1989 werd het werk van Van der Laan bekroond met de Architectuurprijs van Limburg. Die driejaarlijkse oevreprijs wordt toegekend aan iemand die met zijn werk een belangrijke en stimulerende bijdrage heeft geleverd aan de ontwikkeling van de architectuur, stedenbouw en beeldende kunst in de Euregio Maas-Rijn.² Sint-Benedictusberg werd daardoor een referentieproject voor Zuid-Limburg en wordt tot op de dag van vandaag veel bezocht door architecten en architectuurstudenten uit heel Europa.³ Van der Laan, die in het klooster woonde vanaf 1968, wordt vaak geassocieerd met die locatie. De erkenning via de architectuurprijs kwam er pas twintig jaar na de realisatie van de kerk. Van der Laan was toen al 84 jaar. Hoe werd zijn oeuvre ontvangen in zijn eigen tijds kader? Buiten enkele kleine verbouwingen had hij verder geen opdrachten in Limburg. Kan men spreken van invloed van Van der Laan op andere kerkelijke bouwopdrachten in Zuid-Limburg?

In dit artikel gaan we na hoe het werk van Van der Laan onthaald werd in zijn eigen tijds kader en waar er raakvlakken zijn met Limburg. Daarna volgen vier casestudy's, over de abdij in Vaals en over drie kerken in het Maas-Rijngebied, die elk op hun eigen manier invloeden tonen van Van der Laan. In de eerste plaats is er de Sint-Martinuskerk van zijn

broer Nico (1908-1986) uit 1948-1954 in Gennep. Die wordt beschouwd als een van diens belangrijkste werken. Dom Hans van der Laan nam actief deel aan het ontwerp. Verder kozen we twee werken van architecten die elk een relatie hebben gehad met de Bossche School: de Sint-Lutgardiskerk in Tongeren, gebouwd in 1950-1952 door Jos Ritzen (1896-1961) en kerk Onze Lieve Vrouw Onbevlekt Ontvangen van Jos Bijnen (1916-1993) uit 1962-1965 in Heide bij Venray, voorbeelden die aansluiten bij de twee fases in het werk van Van der Laan.

Om zijn invloed te duiden, is het nodig rekening te houden met de ruime tijdspanne waarbinnen Van der Laan actief was. Hij studeerde drie jaar architectuur in Delft alvorens in 1927 in te treden in de benedictijner Sint-Paulusabdij in Oosterhout. Tot aan zijn dood in 1991 is hij altijd onderzoek blijven doen naar wat volgens hem de grondslagen van architectuur waren. Vanuit het kloosterleven ontwikkelde hij in die lange periode eigen ruimtelijke theorieën en een specifieke visie op kerkenbouw, die hij naar buiten bracht in lezingen, discussies en onderzoeksessies met architecten en medebroeders. In verschillende boeken werkte hij zijn theorieën van het plastisch getal en de architectonische ruimte uit.⁴ Door de tijd heen groeide en verdiepte zijn visie. Klemtonen werden verlegd, aspecten uitgebreid, zelfs radicale veranderingen doorgevoerd. Zo is er bijvoorbeeld een wezenlijk verschil te zien tussen zijn eerste ontwerpen uit de jaren 1940 en de projecten na 1957. De uitbreiding van Sint-Benedictusberg in Vaals kan beschouwd worden als een keerpunt, na een lange eerste periode waarin Van der Laan werd beïnvloed door verschillende personen.

9.1 Atrium van de abdij St. Benedictusberg, ontworpen door Dom Hans van der Laan.

[Foto Caroline Voet]

- 1 Het gerealiseerde oeuvre van Van der Laan zelf is beperkt. Naast kleinere verbouwingen aan kerken en het sleutelproject in Vaals, bouwde hij in 1974-1975 klooster Roosenberg in Waasmunster, België en in 1978 woning Naalden in Best, Nederland. Het klooster Jesu Moder Marias werd in 1991 in Tomelilla, Zweden, gerealiseerd.
- 2 De Architectuurprijs van Limburg is georganiseerd door de Ailbertusstichting in Maastricht in samenwerking met het Vitruvianum, Centrum voor Architectuur in de Euregio Maas-Rijn in Heerlen. De prijs bestaat uit een boek, waardoor het oeuvre inzichtelijk wordt. In 1989 werd de prijs voor het eerst toegekend.
- 3 Uit gesprekken met de portier van Sint-Benedictusberg en uit eigen ervaring tijdens archiefbezoeken en de organisatie van lezingen en rondleidingen tussen 2006-2008.
- 4 Van der Laan, *Le nombre plastique*; Id., *Het plastisch getal*; Id., *Il Numero Plastico*; Id., *De architectonische ruimte*; Id., *Architectonic Space*; Id., *L'Espace architectonique*; Id., *Der architektonische Raum*; Id., *Lo Spazio Architettonico*; Id., *Het vormenspel der liturgie*; Id., *La Forma*; Id., *The Play of Forms*.

1923-1939: 'Innover selon la tradition', zoektocht naar de grondslagen van architectuur

Hans van der Laan werd in 1904 geboren in Leiden in een katholiek architectengezin met elf kinderen. Net als zijn oudere broer Jan (1896-1966) en later ook zijn jongere broer Nico startte Hans met een architectuurstudie aan de Technische Hogeschool Delft.⁵ Hij ondernam op eigen initiatief verschillende architectonische analyses en was buiten zijn studie actief in de Heemvaart.⁶

Van der Laans belangrijkste leermeester in die periode was Marinus Jan Granpré Molière (1883-1972), die in 1924 in Delft tot hoogleraar bouwkunde was benoemd.⁷ Grandpré Molière had een uitgesproken visie op architectuur en stedenbouw die hij wilde verbinden aan universele, voor hem katholieke, normen en waarden. De kerngedachte was dat architectuur God moest dienen en dat ze gekoppeld werd aan een maatschappelijke en artistieke normstelling. Architectuur was een schone kunst die een intellectuele deugd moest weerspiegelen. Granpré Molière sprak zich radicaal uit tegen het materialistisch functionalisme en toonde zich in die jaren een opposant van de Amsterdamse School en de nieuwe zakelijkheid. De functie van een gebouw moest volgens hem duidelijk terug te zien zijn in de vorm, waarbij hij de traditionele eenvoudige architectuur van het platteland als voorbeeld nam. Grandpré Molière vond het essentieel dat de architect de juiste verhoudingen vastlegde van de delen ten opzichte van het geheel. Als katholieke bekeerling was hij ook over kerkenbouw zeer expliciet. Daar werd hij beïnvloed door Jacques Maritains neothomistische visie op kunst, schoonheid en ethiek.⁸

Het was binnen dat theoretische veld dat de eerste visieontwikkeling van Van der Laan plaatsvond. Hij voltooide zijn studie echter niet, maar trad toe tot de gemeenschap van de Sint-Paulusabdij van Oosterhout, waarvan abt Jean de Puniet goed bevriend was met Granpré Molière. Ook daar bleef dezelfde theoretische grondslag toonaangevend. De geschriften van Maritain hadden er een grote

invloed op de algemene christelijke beeldvorming over cultuur, kunst en architectuur. De abdij werd in die traditie gebouwd (1906-1909) door Dom Bellot (1876-1944), wiens lijfspreuk 'Innover selon la tradition' verder richting gaf aan Van der Laans eigen zoektocht.

Alhoewel de invloed van Maritain en van Dom Bellot aanzienlijk was, verschoof de nadruk bij Van der Laan echter. Hij ging zich afzetten tegen Maritain, die kunst benaderde als een morele daad. Hij wilde de kunst van het maken vanuit eigen wetten vastleggen. Na zijn intrede in Oosterhout richtte hij zich vooral op verder onderzoek naar een onderliggend fundament van de natuur en de kunst.⁹ Vanuit zijn positie in het naaiatelier en later als koster in de sacristie wijdde hij zich in eerste instantie aan het ontwerpen van liturgische voorwerpen en het maken van parementen. Ook zijn ideeën over architectuur werden van daaruit verder ontwikkeld, waarbij de nadruk lag op een objectieve en rationele ordening. Van der Laan was ervan overtuigd dat aan de maatschappelijke cultuur een fundamentele orde ten grondslag lag die bij het ontwerpproces door proportie op de juiste manier benaderd diende te worden.¹⁰ Het ware kennen of een juist en enkelvoudig begrip van de ruimte gebeurde volgens hem via het zien, het onderscheidingsvermogen door tellen. 'De kunst moet de natuur voor ons verstand zichtbaar maken en vervangen.'¹¹ Ruimtelijke begrippen als 'maat', 'marge', 'richting', 'vol' en 'hol' werden in hun wederkerige samenhang gedefinieerd. Van der Laan maakte tevens een concrete link naar de ontwerppraktijk. Volgens de verhouding van het plastisch getal 3 : 4 vormde hij een reeks van acht maten, zijnde een orde van grootte van één tot zeven, waarbinnen bouwelementen hiërarchisch met elkaar in proportie dienden geplaatst te worden.¹² Die proportie kwam volgens Van der Laan voor in de vroegchristelijke architectuur, wat ze voor hem tot universeel beginsel verhief.

In 1937 studeerde zijn broer Nico af aan de T.H. Delft. De communicatie en samenwerking tussen de broers was altijd zeer

5 Voor meer informatie over het belang van de familie Van der Laan, zie: Remery, *Katholieke architectuur in de twintigste eeuw*.

6 Van der Laan was lid van de Drankweer- en heemvaartorganisatie, eerst als kroniekschrijver, later ook als Unie- en Federatie-afgevaardigde, *Annuaire*, 1926, 32 e.v. en 1927, 75.

7 De kring rond Granpré Molière werd uiteindelijk bekend als de Delftse School, de belangrijkste stroming binnen het traditionalisme in Nederland.

8 Voor meer informatie over de rol van Maritain (1882-1973) en het neothomisme in het interbellum, zie bv. Licht en Ritzler, *Jacques Maritain* en Heynickx, *On the Road with Maritain*.

9 Vaals, Abdij St. Benedictusberg, Archief Van der Laan (AVDL): Van der Laan, *Het liturgisch kader van de abdij van Vaals*. Biografische tekst naar aanleiding van een interview voor televisie met Antoine Bodar, 30 juni 1986.

10 Moonen, *Pater Hans van der Laan*. Het gaat hier over: Berlage, *Schoonheid in samenleving*.

11 AVDL: Van der Laan, 'Studiebijeenkomst op de Rijnsburgerweg 160 te Leiden', 19-20 april 1947, 5.

hecht en werd essentieel voor het contact van Dom Hans met de buitenwereld. Samen werkten ze aan verschillende projecten en realiseerden ze een gastenkwartier in Oosterhout in 1938 en de Sint-Jozefkapel in Helmond in 1948. Een ontwerp voor een kerk in Rhenen uit 1940-1942 en een uitbreiding van Oosterhout uit 1949 bleven onuitgevoerd.

Hoewel zijn oeuvre beperkt was, bleef Dom Hans van der Laan ook na zijn introde betrokken in belangrijke discussiefora over architectuur. Toen hij in 1926 in Delft nog studeerde, had hij met studiegenoot Sam J. van Embden het discussieplatform de Bouwkundige Studiekring (BSK) opgericht, waarvan later Granpré Molière voorzitter werd. Veel van de leden van de BSK, onder wie ook Jan en Nico van der Laan, werden later lid van de in 1920 opgerichte Algemene Katholieke Kunstenaarsvereniging (AKKV), een initiatief van het Centraal Bureau van de Katholieke Actie om een overkoepelende landelijke kunstenaarsorganisatie te creëren.¹³ De traditionalistisch gerichte AKKV profileerde zich in haar beginjaren vooral met de jaarlijkse studiedagen in Huijbergen (1932-1940). Granpré Molière pleitte daar voor een herstel van de christelijke kunst, met als model de middeleeuwse traditie. Hij bepaalde het programma en selecteerde de inleiders. De conservatieve programmering kreeg tegenkanting van modernistische architecten en kunstenaars, die geloofden in artistieke vrijheid en in het gebruik van nieuwe expressieve vormen en materialen als beton. Historicus Jos Pouls stelt in zijn studie dat vanaf 1936 zware kritiek, met name van de Limburgse leden van de AKKV, geuit werd op de ideologie van Huijbergen.¹⁴ Hij verwijst naar architect Peutz uit Heerlen, bij wie de conferenties herinneringen oproepen aan 'de vrijheid die in nazi-Duitsland heerste'. Het *R.K. Bouwblad*, spreekbuis van de AKKV, werd ervan beschuldigd in politiek rechts vaarwater terechtgekomen te zijn. Alhoewel Van der Laan dit via zijn architectenvrienden volgde, was hij als jonge monnik niet zelf aanwezig op de vergaderingen van de AKKV en hield hij zich eerder afzijdig.

9.2 Dom Hans van der Laan.
[Bloemendaal, Van der Laan Stichting;
© Frans de la Cousine]

- 12 Het plastisch getal, ongeveer 3:4, is de oplossing voor de vergelijking $x^3 = x + 1$, wat opeenvolgend een serie van verhoudingen vormt. Het kan vergeleken worden met de gulden snede $x^2 = x + 1$, zoals gebruikt in de Fibonacci-reeks. Le Corbusier gebruikte de Fibonacci-reeks om de blauwe en rode reeks van het modulorsysteem te bepalen. Van der Laan definieerde een orde van grootte, een serie van 8 maten van x tot x^7 . Dat zou bijvoorbeeld zijn 1 4:3 7:4 7:3 3 4 16:3 7. Het zijn basisverhoudingen, ongeveer 3:4 en 1:7, die bepaald worden door ons normaal onderscheidingsvermogen om verschillende groottes waar te nemen. De kleinste limiet is het kleinste waarneembare verschil tussen twee groottes. De grootste limiet is de uiterste grens waarbinnen twee groottes in relatie kunnen staan en vergeleken worden door perceptie. Voorbij die grens verschillen ze te veel en behoren ze tot verschillende ordes van grootte. Zie ook: Padovan, *Dom Hans van der Laan* en Voet, 'The Poetics of Order'.

- 13 De AKKV ontstond naast reeds bestaande katholieke kunstverenigingen. Zij organiseerde zich in twee vakgroepen: de Groep Bouwkunst en de Groep Beeldende Kunsten. Met name de Groep Bouwkunst bleef tot na de Tweede Wereldoorlog actief. Zij gaf het blad *Mededeelingen* uit, waarin ook architectonische vraagstukken behandeld werden. De belangrijkste organen van de AKKV waren het *RK Bouwblad* (1929-1940), voortgezet als *Katholiek Bouwblad* (1946-1959) en *Van Bouwen en Sieren* (1930-1933). Vanwege de tijdschriften en de studiedagen van Huijbergen verwierf de AKKV zich een belangrijke stem binnen de Nederlandse (christelijke) kunst en architectuur. Vanaf de jaren dertig trok de AKKV steeds meer leden. Het episcopaat hechtte veel belang aan dit lidmaatschap en zag de AKKV als de standsorganisatie van de katholieke architecten en kunstenaars. De AKKV vertolkte het standpunt van de bisschoppen betreffende de (bouw)kunst en was weinig vernieuwend, ofschoon individuele leden wel moderne paden insloegen. Belangrijke architecten waren lid van de AKKV: M.J. Granpré Molière (de grondlegger van de Delftse School), A.J.N. Boosten, H.M.A. van Helvoort, A.J. Kropholler, J. en N. van der Laan, F.P.J. Peutz en J. Stuyt. Zie verder: Van den Esschert, 'Tegen de ontzuiling in het Algemeen Kristelijk Kunstenaarsverbond'.
- 14 Pouls, 'De kunstenaarsdagen van de Algemene Katholieke Kunstenaarsvereniging in Huijbergen', 225-243.

1939-1957: de basilica als onderzoeksveld voor de fundamenteën van kerkelijke architectuur

Via Granpré Molière en zijn broer Nico bleef Dom Hans ook na zijn intrede in contact met andere oud-leden van de Bouwkundige Studiekring. Via die contacten werd hij uitgenodigd om lezingen te geven. Het was in die lezingen dat Van der Laan zijn theorie over de architectuur en het plastisch getal aan de buitenwereld toetste. Naar aanleiding van de uitbreiding in Oosterhout vonden van 1939 tot 1947 zeven bijeenkomsten plaats in Leiden en Delft waar leden en oud-leden van de BSK van gedachten wisselden over architectuur en de grondverhouding 3 : 4. In april 1946 nam Mgr. Baeten, bisschop van Breda, het initiatief voor de Begijnhofkring, een studiegroep waar de leden hun lopende kerkbouwprojecten bespraken. Op uitnodiging van de architecten Siebers en Van Dael nam ook Dom van der Laan deel aan de discussies. Er vonden tussen april 1946 en november 1948 twintig bijeenkomsten plaats van architecten van het bisdom Breda. Het zwaartepunt van de studiedagen lag evenwel in het Kruithuis in 's-Hertogenbosch, waar van 1946 tot 1973 de driejarige cursus kerkelijke architectuur werd ingericht. De cursus kwam er naar aanleiding van de problematiek van de kerkelijke wederopbouw in 's-Hertogenbosch en na steun door aartsbisschop De Jong. Het was de Bossche rector H. van Helvoort (1902-1990), directeur van het Bouwbureau van het bisdom Den Bosch en medewerker van het *Katholiek Bouwblad*, die Granpré Molière aanspoorde om de cursus in Den Bosch te laten plaatsvinden. Op die manier zouden naast kandidaten van de T.H. Delft ook afgestudeerde architecten van de Hogere Beroepsopleiding (HBO) in Tilburg of Amsterdam aangetrokken kunnen worden. Van Helvoort zocht voor de cursus de nodige financiële middelen, deels via overheids gelden, deels door de oprichting van de Van Heukelumstichting. Hij spendeerde ook veel tijd om de cursus kerkelijke architectuur onder de aandacht

te brengen, waardoor die vrij invloedrijk werd en talrijke participanten kende. De historicus Van der Vaart stelt dat daardoor 'de esthetische hoofdleiding betreffende de kerkenbouw door de Interdiocesane Commissie van Overleg opgedragen werd aan den Cursus voor Kerkelijke Architectuur te Den Bosch'.¹⁵ Hoewel Van Helvoort als initiator de organisatorische kracht was achter de cursus, werden inhoud en lesprogramma volledig bepaald door Nico van der Laan en Cees Pouderoyen (1912-1993), twee van de studiebegeleiders.¹⁶ De lessen richtten zich vooral op architectuur, liturgie en geschiedenis.¹⁷ In de vele praktische oefeningen werd aandacht besteed aan de vormstudie en analyse van verschillende typen van kerken en ook aan de traditionele kerkenbouw. In het derde jaar studeerden de cursisten af met een studieproject, waarna ze een diploma kregen en, in geval van uitmuntendheid, een charter van de Van Heukelumstichting.¹⁸ Vrij snel werd Dom Hans van der Laan als theoreticus de centrale spilfiguur in die cursus. Op die manier gaf hij onderricht aan een hele generatie architecten.

De eerste lessen richtten zich vooral op een hiërarchisch onderzoek naar de delen van een gebouw volgens de maten van het plastisch getal.¹⁹ Er werd gezocht naar een relatie tussen massa en ruimte op basis van het onderzoek van de maten en verhoudingen van vooral vroegchristelijke basilica en de Syrische kerkbouwkunst. Naast die analyses was er onderzoek naar een gepaste vormtaal voor de naoorlogse kerk. Hans en Nico van der Laan en ook architect Cees Pouderoyen schoven daarbij het prototype van de basilica naar voren. Daarin vonden ze een origineel kerkgebouw waar, volgens hen, de ware relatie tussen massa en ruimte werd bereikt. De eerste naoorlogse kerken die geconcipieerd en gebouwd werden in navolging van de cursus waren allemaal basilicale kerken. De meeste bevonden zich in eerste instantie in de omgeving van 's-Hertogenbosch. Voorbeelden daarvan zijn de Sint-Catharinakerk in Heusden (Nico van der Laan, 1950), de Sint-Martinuskerk in

15 Van der Vaart, *Hoe een Bossche School kon ontstaan*, 15. Van der Vaart verwijst daarbij naar de blauwdruk van een lezing: Den Bosch, Archief Bisschoppelijk Bouwbureau: H. van Helvoort, 'Aesthetische en technische verzorging van den wederopbouw van R. K. Kerken en kerkelijke gebouwen' (derde lezing), Den Bosch, augustus 1946.

16 Cees Pouderoyen had de T.H. Delft gevolgd vanaf 1931, waar hij zich focuste op stedenbouw. Hij was tevens lid van de Bouwkundige Studiekring.

17 Cursus kerkelijke architectuur, 's-Hertogenbosch, 1950.

18 De eerste charters werden uitgereikt aan J.J. Brugman en G.J.M. Sarlemijn, later ook aan onder anderen Jan de Jong, J. Kirch en A. Middelhoek. Zie: *Katholiek Bouwblad*, 19 (1951-1952), 177.

19 AVDL: Dom Hans van der Laan, 'De verhouding'. Lezing voor de Werkgroep Kerkelijke Architectuur, 25 mei 1946.

9.3 Sint-Martinuskerk in Gennep, naar ontwerp van Nico van der Laan.
[Foto Caroline Voet]

Gennep (Nico van der Laan, 1953) [9.3-9.4] en de Sint-Antoniuserk in Groesbeek (J.G. Deur en C. Pouderoyen, 1948). In die eerste jaren werd het beeld van de cursus naar de buitenwereld toe volledig bepaald door die eenduidige vormtaal. Al snel werden de cursus en de bouwwerken die daaruit voortkwamen, als een stroming beschouwd, die de naam Bossche School kreeg.

De projecten verbonden aan de Bossche School werden vooral gerealiseerd in opdracht van de bisdommen Den Bosch en Breda. Toch zijn er ook verschillende realisaties in Limburg te vinden. Het bisdom Roermond had een keuzelijst met architecten die op verzoek aan bouwpastoors en kerkbesturen werd overhandigd. Daarop stonden veelal bouwmeesters die al eerder een parochiekerk in het bisdom hadden gerealiseerd. De lijst was enkel richtinggevend, maar de keuze van de architect moest toch ter goedkeuring worden voorgelegd aan de Bisschoppelijke Bouwcommissie. Architecten moesten katholiek zijn.²⁰ Soms werden er opdrachten vanuit Limburg gegeven aan architecten buiten de provincie wegens andere banden dan de lokale, ook aan architecten uit Noord-Brabant, Gelderland of het Rijnland. Zo kreeg bijvoorbeeld Nico van der Laan de

kans om een van zijn eerste kerken te realiseren in Gennep. (Over deze Sint-Martinuskerk handelt de eerste casestudy). De deken van Gennep onderhield al langer contacten met architect J.A.M. den Boer uit Assen, lid van de Bossche School, die een lezing gaf over kerkenbouw aan de priesters van zijn dekenaat.²¹ Hij zou de deken verder in contact brengen met de Bossche School en met de Van der Laans.

Bovendien kwam een tiental Limburgse architecten in contact met de cursus kerkelijke architectuur vanuit eigen interesse, of ze gaven er een gastcollege. Er werden in het Kruithuis ook liturgische studiedagen georganiseerd, waarop een breder publiek welkom was. Daarmee werden ook Limburgse architecten bereikt. De architect Frits Peutz (1896-1974), studiegenoot van Hans van der Laan in Delft, was met hem in contact gebleven en gaf in 1946 en 1947 enkele gastcolleges aan de Bossche School. Hij was sinds 1928 tevens verbonden aan de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg en vanuit die positie bemiddelde hij ook in de Bisschoppelijke Bouwcommissie voor projecten van Nico en Hans van der Laan. Zelf propageerde Peutz geen vaste stijl. Hij bouwde van modern tot historiserend, ook wat zijn kerken

20 Jacobs en Wiekart, *Kerken na 1940*, 45. Bij de protestantse kerkenbouw ging de voorkeur uit naar architecten van hervormde of gereformeerde signatuur.

21 Venray, Gemeentearchief Venray: Brief J.A.M. den Boer aan W. Janssen met in bijlage afschrift van de lezing over kerkenbouw, 27 oktober 1946.

- 22 AVL.D.
- 23 Jacobs en Wiekart, *Kerken na 1940*, 1512.
- 24 Noodkerk Fatimaparochie Onbevlekt Hart van Maria, Brunsum (1949, afgebroken 1978); H. Urbanus, Belfeld, Venlo (1951); Onbevlekt Hart van Maria, Moortveld (Meerssen, 1954); O.L. Vrouw Hulp der Christenen, Stein-Nieuwdorp (1954) en O.L. Vrouw Vrede des Harten, Elsloo (1959).
- 25 St. Hubertuskerk, Venlo-Blerick (1954); H. Oda, Weert-Boshoven (1956); H. Vituskerk, Well (1958).
- 26 In al deze basilica's kunnen verhoudingen van het plastisch getal teruggevonden worden. Of dat ook werkelijk een ontwerpmiddel is geweest, is moeilijk te achterhalen.
- 27 Jacobs en Wiekart, *Kerken na 1940*, 93.
- 28 Toren Landricuskerk in Echt, Sint-Judocuskerk in Sint-Joost in samenwerking met J. van der Pluym. Het eerste voorbeeld is overgenomen van een lijst van Tilmanns zelf 'Limburgse architecten in zeer onderscheiden affiniteit tot Bossche School en Bossche-School-projecten in Limburg van architecten niet van Limburgse oorsprong'. Zie ook de bijdrage over Tilmanns in De Haan en Haagsma, *Gebouwen van het Plastische Getal*, 269. Het tweede voorbeeld werd aange-reikt door broeder Lambertus Moonen O.S.B, archivaris van Vaals.
- 29 H. Sebastianus, Herkenbosch, Roerdalen (1949); Christus Koningkerk, Geleen-Kluis (1953); O. L. Vrouw van Altijddurende Bijstand, Heilust (1956), H. Michael, Stein (1959).

betreft. Het bisdom Roermond volgde, net als Peutz zelf, een tweesporenbeleid: traditie op het platteland, modern experiment in de steden en de verstedelijkte gebieden. Op het platteland werden in de eerste twintig jaar na de Tweede Wereldoorlog vooral traditionele kerken gebouwd die gebaseerd waren op vroegchristelijke basilica. De basilicastijl van de Bossche-Schoolarchitecten sloot daar enigszins bij aan, alhoewel ze dat zelf zeker niet ambieerden.

Zo volgde Stefan J. Dings (1895-1971) uit Beek tussen 1946 en 1949 verschillende keren de cursus in het Kruithuis.²² Daarvoor bouwde hij neogotische kerken, maar na 1946 evolueerde hij naar het bouwen van kerken met een sterk romaniserende uitstraling die geïnspireerd waren op vroegchristelijke basilica en met elementen die aan latere bouwstijlen, zoals romaans of gotisch, waren ontleend.²³ Hij bouwde tussen 1949 en 1959 een vijftal driebeukige bakstenen pijlerbasiliek met een narthex en zijdelingse klokkentoren.²⁴ [3.8]

Ook Jan B.H.M. Ramaekers (1916-1999) bouwde een drietal bakstenen basilica's, met een eigen stijlzuiver karakter.²⁵ Vooral de interieurs met hun gave verhoudingen getuigen van het werken met maatsystemen,

wat bij de kerken van Dings in kleinere mate zichtbaar is.²⁶ Ramaekers leerde Dom Hans van der Laan kennen tijdens zijn opleiding in Tilburg. Net als de Bossche-Schoolstudenten werd hij geïnspireerd door Syrische kerken. Hij gebruikte vaak het boek *Sanctuaires chrétiens de Syrie* van Jean Lassus. Nochtans, zo stelt zijn biografie in *Kerken na 1940*, wilde hij niet tot de Bossche School worden gerekend. In een brief van 2 juli 1952 aan de Bisschoppelijke Bouwcommissie liet hij weten dat hij 'geen verwijten wilde horen over de Bossche-Schoolstijl'. Aan pastoor Höp-pener in Blerick schreef hij dat hij zichzelf niet als een traditionalist zag, maar als een traditioneel architect.²⁷ Dat zagen overigens de Bossche-Schoolarchitecten zelf ook zo. Verder volgde ook architect J.H.M. Tillmans (1924-2006) de cursussen van de Bossche School. Hij studeerde er af in 1961. Hij had daarvoor, van 1950 tot 1956, op het bureau van Nico van der Laan gewerkt. In zijn paar kerkelijke projecten is die invloed vaag aanwezig.²⁸

Architect Harry J.G. Koene (1908-1995) uit Maastricht volgde de cursus in 1945. Hij bouwde tussen 1949 en 1959 een viertal pseudo-basilica's in romaniserende stijl, die eerder op de Bossche School waren geënt.²⁹

9.4 Interieur van de Sint-Martinuskerk in Gennepe.
[Foto Caroline Voet]

Na 1959 evolueerde hij, onder andere door contact met de kunstenaar Charles Eyck, naar een modernere stijl.³⁰ Samen realiseerden ze in 1959 de H. Jozef Arbeider te Meerssen. [3.16] In 1962 bouwde Koene de O.L. Vrouw van de Wonderdadige Medaille te Beek [2.12] en de H. Hartkerk te Mariarade, Hoensbroek, beiden gesloten. Die kerken tonen de invloed van de tweede fase van de Bossche School, die later in dit artikel wordt besproken. Bij die tweede fase sluiten ook de architecten J. Bijnen uit Oss, J. Van der Pluijm uit Bunde en Van Hest uit Venlo aan. Ook de architecten Jo Turlings jr. uit Roermond en A.J.H.M. (Fons) Vermeulen uit Veldhoven-Eersel volgden de cursus. Vermeulen realiseerde, naast een klein zaalkerk in Venray, in 1960 de St. Josephskerk te Heelsum, die in 2017 aangewezen is als rijksmonument.³¹ Architect A. van Hezik, hoewel in 's-Hertogenbosch geboren, bouwde in 1957 de Barbara kerk te Lindenheuvel, Geleen, inmiddels gesloopt. [7.1] G. Wijnen uit 's-Hertogenbosch bouwde in Venlo een cultureel centrum en een muziekschool.³²

Opmerkelijk is de invloed op het werk van de architect Jos Ritzen uit Antwerpen, maar oorspronkelijk afkomstig van Maastricht. De ontmoeting met Van der Laan leidde tot een volledige heroriëntering van zijn werk naar een stijl die zuiver Bossche School kan worden genoemd. We besteden er hier in de tweede casestudy dan ook meer aandacht aan. Verder volgden nog P. Lerou van het bureau Margry en Lerou, J.J. Brand uit Venlo en W.J.B. de Jong uit Mook de cursus. De invloed van de Bossche School op hun werk is niet direct aanwijsbaar.

Spreekbuis van de Bossche-Schoolbeweging werd het *Katholiek Bouwblad* (1946-1959), opvolger van het *R.K. Bouwblad* van de AKKV. Alhoewel het blad openstond voor andere visies richtte het zich in eerste instantie volop op de idealen van de Bossche School. Lessen, projecten en opinies werden er gepubliceerd en op die manier verspreid in Nederland.³³ Verder waren er publicaties in het invloedrijke benedictijner

tijdschrift *L'Art d'Église*, uitgegeven door de abdij Zevenkerken in Brugge. De Limburger Jos Ritzen schreef daarin in 1951 het artikel 'L'église, maison de Dieu et les lois architecturales' als een eerste manifest van de Bossche School.³⁴

Ritzen, geboren in Heerlen in 1896, werkte vanaf 1919 samen met de architect A.J.N. Boosten (1873-1951). Ze ontwierpen en verwezenlijkten verschillende kerken in en rond Maastricht, waaronder de betonnen koepelkerk H. Hart van Jezus uit 1921 [3.2] en de kerk in Eygelshoven in expressieve traditionele architectuur.³⁵ Ritzen, die bewondering had voor de gotiek, ontwikkelde met Boosten een eigen krachtige stijl die op dat moment als vernieuwend werd beschouwd.³⁶ In 1924 vestigde hij zich in Antwerpen, waarbij hij verder bleef zoeken naar een lokaal modernisme. [9.5]

Vanaf 1949 kwam hij in contact met Dom Hans van der Laan via de besprekingen en confrontaties in de kring in Huijbergen. De ontmoeting leidde tot een volledige heroriëntering van zijn werkwijze. Hij stapte af van het functioneel modernisme en zocht een 'soliede geestelijke basis' binnen wat toen omschreven werd als een traditionele aanpak.³⁷ Ritzen vroeg bij het bouwen van

30 Jacobs en Wiekart, *Kerken na 1940*, 88.

31 Eijkelboom en Vermeer, 'Sint-Josephskerk te Heelsum aangewezen als gemeentelijk monument'.

32 Opsomming gebaseerd op lijsten van architect Tilmanns en broeder Lambertus O.S.B. Die werden verder niet onderzocht in dit artikel.

33 Zie bijvoorbeeld: Boer, 'Gewijde Kunst'; Van der Meer, 'Historische gegevens betreffende de wezenlijke elementen van het kerkgebouw'; Van der Laan, 'Kleding'; Id., 'Over de invloed van natuur en bovennatuur op de vorm van het kerkgebouw'.

34 Ritzen, 'L'église, maison de Dieu et les lois architecturales'.

35 Schiphorst, 'Klaarheid moet heersen', 79.

36 Schwencke, 'Alphons Boosten', 145.

37 Bonte, *De Geschiedenis van de Sint-Margaretaparochie Knokke*, 111.

9.5 Dom Hans van de Laan in gesprek met Jos Ritzen bij de bouw van de St.-Margarethakerk in Knokke.
[AKD; foto Jozef Bonte]

9.6 Sint-Lutgardiskerk in Tongeren,
ontworpen door Jos Ritzen.
[Foto Caroline Voet]

een kerk altijd advies aan Dom Hans van der Laan, alhoewel ze vlak voor de vroegtijdige dood van Ritzen onenigheid hadden over de bouw van de kerk van het Theologisch en Filosofisch Centrum in Leuven.³⁸ Tussen 1950 en 1952 realiseerde Jos Ritzen in Tongeren de Sint-Lutgardiskerk volgens die nieuwe principes. [9.6-9.7] Er waren verder ook de St.-Benedictusabdij in Achel (1946-1950), de St.-Margaretakerk in Knokke (1955) en het Theologisch en Filosofisch College in Heverlee (1956). Jos Ritzen was vooral op zoek naar een architecturale uitdrukking wars van eigentijdse stijlkenmerken. Architect Frans De Blauwe, medewerker van Ritzen, schreef in zijn biografie van Ritzen in 1957:

De neogotiekers hadden geleerd dat bouwen, het samenstellen van de muur, een spel betekende, een spel met mogelijkheden maar dat door de vorige generatie verloren was. Het betekende een winst voor de techniek en het bouwen, de eerlijke constructie. (...) Berlage deed de volgende stap. Hij ontdekte dat het massief van de

muur zijn architectonisch spel krijgt door het hol en het vol, door de openingen en de balken, de kolommen en de pijlers, door overstekken en lijsten. Het karakter van de muur was weergevonden. (...) de kerkenbouw werd gezien als het maken van ruimte rond het altaar.³⁹

De eerste realisaties van de Bossche School waren een zoektocht naar het verband tussen massa en ruimtelijkheid. Ze wilde voorbij de regionale baksteenarchitectuur van bijvoorbeeld de kerken in Eygelshoven (Boosten en Ritzen) of Mol-Esaert (Ritzen). In die eerste fase kwam de Bossche School bij het ontwerp van de eigentijdse basilicale kerken echter niet volledig los van een klassieke ornamentiek. Ze zocht naar de verschijningsvorm van het huis van God door terug te keren naar het prototype van de basilica met zijn eigen tekens en ornamentiek.

Daardoor kregen de Bossche School en Nico en Hans van der Laan steeds meer kritiek. Vooral de klassieke vormtaal in het basilicale plantype van de bouwwerken werd beschreven als het starre eindresultaat

38 Uit een gesprek met Walter Steenhout, medewerker van Jos Ritzen, op 6 september 2007.

39 De Blauwe, *Jos Ritzen, architect*, 23.

9.7 Interieur van de Sint-Lutgardiskerk, Tongeren.
[Foto Caroline Voet]

van een eenzijdig dogmatisch gebruik van het plastische getal. Vanuit de hoek van de brede modernistische architectuur kregen ze de schertsnaam de 'basiliekbouwers'. Een polemiekwam tot stand tussen de Bossche School en enkele modernistische architecten. Daardoor werd de Bossche School verbonden aan de vroegere standpunten van Grandpré Molière en de Delftse School. Ze werd door de critici Smit of English beschreven als regressief, dogmatisch, met de rug star naar de toekomst.⁴⁰ Dat is echter niet hetzelfde als het afwijzen van een radicaal functionalisme en het zoeken van andere grondbeginselen van architectuur. De basis van een ontwerp moest, volgens Dom van der Laan, niet gezocht worden in het functionele, het materiaal of de techniek, maar in een empathische benadering die eerder aansloot bij een fenomenologische visie op architectuur. Dat werd niet begrepen vanuit het functionalisme van het begin van de jaren 1950. Maar ook in andere kringen die meer verbonden waren met de liturgische beweging en zelfs de AKKV ontstond er groeiende kritiek op de formele vormgeving van de architectuur

van de Bossche School. Een van de eersten die dat uitte was J. N. Constantinus Reijgersberg in zijn tekst 'Terug naar de romantiek' uit 1952 in het *Tijdschrift voor Liturgie*. Hij sprak van de 'romantische richting der basiliek', die ontstaan zou zijn uit 'onwennigheid in een nieuwe tijd'.⁴¹ Maar ook binnen de AKKV, die zich meer openstelde voor moderne benaderingen, kwam er onenigheid en commentaar. De redacteur van het *Katholiek Bouwblad* Van Kranendonk verweet bij zijn bespreking van de projecten van Brugman en Sarlemijn, aan wie in 1951 de eerste charters van de Bossche School waren uitgereikt⁴², dat hun projecten op een eenzijdige manier gebruik maakten van het plastisch getal.⁴³

Zelfs de Bossche rector Van Helvoort geloofde langzaam in een meer eigentijdse vormtaal. Aan de basis daarvan lag zijn studiereis naar Duitsland en Zwitserland, die georganiseerd werd naar aanleiding van de bouw van de Sint-Annakerk in Helmond.⁴⁴ Tijdens die reis kwam hij in contact met het werk van Böhm en Schwarz, waardoor hij de architecten van de Bossche School motiveerde om meer te experimenteren. Zo werden

40 Zie bv. Smit, 'Kerkelijke bouwkunst of bouwkunde?'; English, 'Kerkebouwkunst van nu in West Vlaanderen'; en Peeters, 'West-Vlaamse kerkebou in een Nederlands vizier', 17.

41 Constantinus, 'Terug naar de romantiek'; Id., 'Het compositieprobleem in de kerkelijke architectuur'.

42 'Twee bekroonde eindprojecten van de cursus kerkelijke architectuur', 177.

43 Van Kranendonk, 'Kritische kanttekening'.

44 Van der Vaart, *Hoe een Bossche School kon ontstaan*. Van der Vaart verwijst daarbij naar een 'Toelichting op de Sint-Annakerk te Helmond, fototheek Bisschoppelijk Bouwbureau te Den Bosch': 'De verschillende geïnteresseerden bij deze kerkebou maakten in januari 1953 een reis naar Duitsland en in april/mei 1953 een reis naar Zwitserland om de kerkebou aldaar te bestuderen.'

- 45 Pouls, *Ware Schoonheid*, 236. Hij verwijst daarbij naar een brief van J. Tillema aan Granpré Molière van 7 mei 1954. Rotterdam, Nederlands Architectuur-instituut (NAI), Archief Granpré Molière, 1.1-9 en Van Liebergen, *Ars Domini*.
- 46 Van der Laan, 'Vernieuwing in kerkenbouw te Ronchamp en Syracuse'.
- 47 Moonen, *Pater Hans van der Laan*, 8.

er ook niet-basilicale kerken gebouwd. Een van de eerste was de Sint-Annakerk uit 1954 in Helmond door de architect Jos Bijnen. Die bakstenen hallenkerk met losstaande toren werd gebouwd naar de typologie van een fabriekshal. De vernieuwingen waren er de oorzaak van dat op 7 mei 1954 Granpré Molière zijn medewerking aan het *Katholiek Bouwblad* opzei na enkele aanvaringen met redacteur Tillema, die hem te modern was.⁴⁵ De berichtgeving in het *Katholiek Bouwblad* over de Bossche School verminderde. Nico van der Laan vertrok later in 1959 als redactielid.

De spanning binnen de cursus kerkelijke architectuur kwam tot een hoogtepunt naar aanleiding van de internationale wedstrijd voor een bedevaartkerk in Syracuse (Sicilië) in 1955. Vanuit de Bossche School werd een ontwerp van Jan de Jong naar voren geschoven. Winnaar was echter het vormelijk modernistisch project van de architecten Michel Andrault en André Parat. De protagonisten van de Bossche School uitten openlijk kritiek op dat, volgens hen formalistische, ontwerp, en plaatsten het op één lijn met de kapel van Le Corbusier in Ronchamp. Dom Hans van

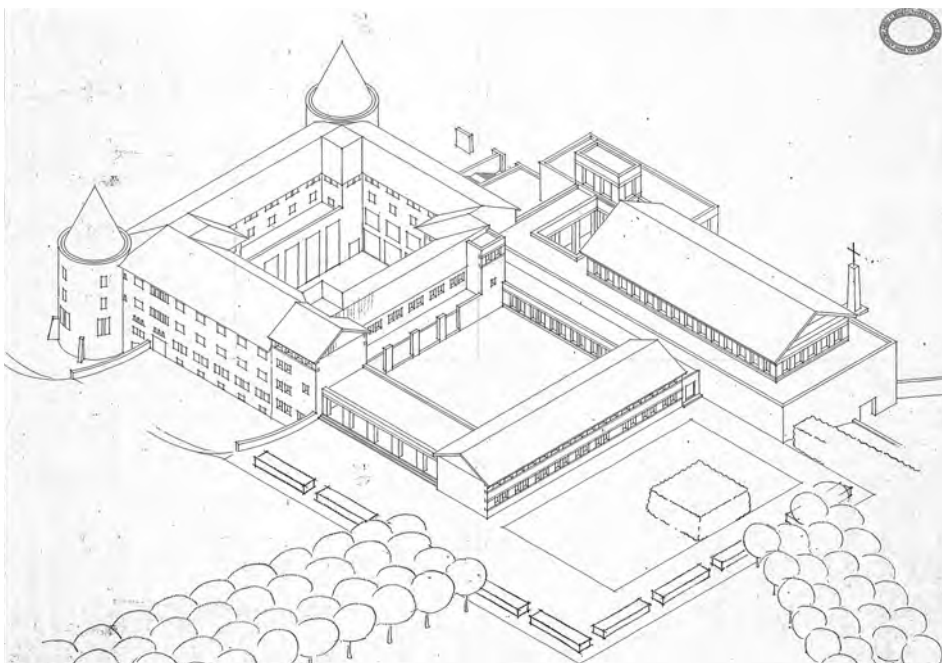
der Laan sprak in het tijdschrift *De Tijd* van een architectuur die de vorm als hoogste doel ziet en daardoor 'een ontwrichting van het bouwproces' veroorzaakt.⁴⁶ Toch was de wedstrijd voor de Bossche School een belangrijk teken dat eigenlijk ook de officiële kerk van Rome koos voor moderne architectuur. Door de kritiek van de buitenwereld, maar ook door contacten met de tweede generatie Bossche-Schoolarchitecten als Jan de Jong (1917-2001) werd het onderzoeksveld herbekeken.

1957: de crypte in Vaals, radicale ommekeer in het werk van Dom Hans van der Laan

Een jaar na de internationale wedstrijd voor een bedevaartkerk in Syracuse werd in 1956 de kerkwijding in Oosterhout gevierd. Die kerkopdracht was eerst aan Van der Laan toevertrouwd, maar zijn ontwerp werd te radicaal bevonden. Uiteindelijk werd hij buitenspel gezet en ging de opdracht naar de architect Sluyster. Op de avond van de kerkwijding kreeg Van der Laan evenwel de opdracht van prior Truijen van de abdij Sint-Benedictusberg om de bestaande gebouwen uit te breiden met een kerk en bijgebouwen.⁴⁷ Dit komt in de derde case-study aan bod. Vijf jaar daarvoor was Dom Truijen met twaalf andere monniken vanuit Oosterhout naar Vaals getrokken om de leegstaande abdij weer op te richten. Van der Laan werd door prior Truijen en na 1964 ook door de verkozen abt De Wolf altijd bij de werkzaamheden aan het klooster betrokken. Daar kreeg Van der Laan het vertrouwen om zijn gedachtegoed ten volle te exploreren.

Het oorspronkelijke klooster, gelegen tussen de heuvels, werd tussen 1921 en 1923 gebouwd door de architecten Dominikus Böhm en Martin Weber in expressionistische stijl met verwijzing naar Moorse en middeleeuwse stijlkenmerken. Van der Laan realiseerde daaraan verschillende aanpassingen en vereenvoudigingen. Zo voegde hij raamopeningen en een portico toe, maar

9.8 Isometrische tekening van de abdij St. Benedictusberg.
[Abdij St. Benedictusberg]

nam hij ook naar zijn mening overtollige elementen weg, zoals een centrale toren met cilindertrap of dakoverstekken aan de torens. Daardoor wilde hij het geheel in evenwicht brengen met de latere uitbreiding. Van zijn ontwerp uit 1956 werd in 1961 de crypte gebouwd en in 1967 de kerk en bijgebouwen. In 1985-1986 volgden de bibliotheek, de sacristie en een galerij. [9.8] Net als bij de kerk in Gennep was het ook hier niet eenvoudig om een bouwpermissie te krijgen. Ondanks aanpassingen aan het ontwerp wilde de welstandscommissie het project niet afhandelen.⁴⁸ Uiteindelijk gingen Hans en Nico van der Laan in hoger beroep bij de provinciale commissie onder voorzitterschap van ir. Peutz. In eerste instantie gaf die commissie ook een negatief oordeel, maar mee dank zij een schrijven van prior Vincent Truijen werd uiteindelijk toestemming verkregen voor de bouw van de crypte.

De voortdurende kritiek op zijn zienswijze, zowel vanuit het klooster van Oosterhout als uit de omgeving van de Bossche School, zette Dom Hans van der Laan ertoe aan om verder te zoeken dan de oudchristelijke vormen. Hij hield vast aan een basilica-type, maar verliet het klassieke gebruik van ornamentiek of symboliek. Al tijdens de

constructie van de crypte besliste Van der Laan, in navolging van een suggestie van zijn student architectuur Jan de Jong, maar tegen het advies van Granpré Molière, om de kapitelen van de kolommen weg te laten.⁴⁹ De overgang van muur naar vloer of plafond wordt daardoor gerealiseerd zonder plint of lijst. De ramen worden vooral als openingen geaccentueerd, door langs binnen en buiten gelijke raamopeningen in de muren te voorzien en door het raam zelf in het midden van de dikke muur te positioneren met een zeer slank metalen profiel. Lateien en vensterbanken vormen doorlopende horizontale betonnen elementen in het vlak van de muur. Daardoor worden de bouwelementen en de openingen gedefinieerd door een duidelijke lijn tussen massa en ruimte. [9.9]

De nieuwe vormtaal die Van der Laan hanteerde in Vaals, ging gepaard met een heroriëntering van zijn gedachtegoed. Vanaf 1953 al begon hij meer vanuit een fenomenologische en ervaringsgerichte benadering van de ruimte te denken, waarbij de grondverhouding 3:4 de basis bleef van de ruimtelijke opbouw.⁵⁰ Hij wilde loskomen van een bepaalde stijl en zich meer richten op een ontwerpmethode. Het idee om te werken met een ruimtceel, die hij vanaf

- 48 Op 11 maart 1959 werd het ontwerp van de crypte voor de eerste keer voorgelegd aan de welstandscommissie onder voorzitterschap van burgemeester Breekpot uit Valkenburg. De commissie reageerde echter negatief en vroeg weer aanpassingen. Op 13 november werd het dossier opnieuw behandeld en volledig afgekeurd. Vaals, Archief Abdij Sint-Benedictusberg; Kroniek Abdij Sint-Benedictusberg.
- 49 Uit een interview met Dom Pieter Roose op 30 november 2007.
- 50 AVLD: Dom Hans van der Laan, 'Het plastisch getal dus discretie en continuïteit'. Lezing voor de Werkgroep Kerkelijke Architectuur, 28 november 1953.

9.9 Crypte van de abdij St. Benedictusberg.
[Foto Caroline Voet]

- 51 Ibid.: Dom Hans van der Laan, 'Vijfde les over de architectonische dispositie'. Lezing voor de Werkgroep Kerkelijke Architectuur, 3 september 1966.
- 52 Dat werd het eerst gepubliceerd in zijn boek: Van der Laan, *De architectonische ruimte*, 1977. Van der Laan gebruikt de benaming 'architectonische ruimte' voor het eerst in 1960, in de cursus kerkelijke architectuur, 3, 25 en 23 juli 1960. Hij sprak al wel vanaf 1947 van de architectonische werking van een gebouw.
- 53 Rietveld, 'Boekbespreking'.
- 54 Onder andere: Van Hoof en Mertens, 'Wederopbouw der architectuur bouwde in Vaals abdijkerk'.
- 55 Tentoonstelling 'Architectuur, modellen en meubels. Dom Hans van der Laan'. Georganiseerd door William Graatsma, Jos Naalden en Istvan Szénassy, met de medewerking van de Benedictijnerabdij te Mamelis, het Bonenfantenmuseum te Maastricht en de Technische Hogeschool te Eindhoven. Samenstelling en vormgeving: Hans van der Laan. Eindhoven, 1982.
- 56 Met dank aan broeder Lambertus Moonen O.S.B., die mij daarop attent maakte. De Jozefkerk is sedert maart 2009 buiten gebruik.
- 57 Kerk H. Michaël, Venlo (1966) i.s.m. Kimmel. Hij bouwde ook een klooster voor de dominicanen in Venlo, uit de lijst van Tilmanns.
- 58 Van der Pluym: H. Agnes, Bunde Meerssen (1960); H. Catharina, Montfort (1964) i.s.m. J.G.C. Franssen; H. Nicolaas, Sittard-Geleen, Guttencoven (1965) i.s.m. J.G.C. Franssen. Van Koene: H. Jozef Arbeider, Meerssen (1959); O.L. Vrouw van de Wonderdadige Medaille (1962), Beek; H. Hartkerk, Hoensbroek (1962); De Vier Evangelisten, Maastricht (1968).
- 59 Volgens Jacobs en Wiekart, *Kerken na 1940*.

1966 cella zou benoemen, werd gekoppeld aan de ervaringsruimte van een persoon.⁵¹ Van daaruit groeide een gebouw, van cella naar hof naar domein. Daarbij werden alle schalen op elkaar afgestemd volgens het plastische getal, van de kleinste bouwsteen tot stedelijke ensembles. Het zou leiden tot de ontwikkeling van 'de architectonische ruimte', een ruimtelijke filosofie die als basis zou dienen voor zijn ontwerpmethode.⁵² Hij begon dat ook te benadrukken in zijn lessen in Den Bosch, waarbij veel aandacht ging naar het ontwerpen vanuit een isometrisch standpunt in plaats van in plan en gevel. Het plastische getal werd daarbij een driedimensionaal ontwerpmiddel.

Vanaf 1955 trad naast de realisatie van Vaals een algemene versobering en abstractie op in de productie van de Bossche School. Een tweede generatie diende zich aan. Vooral Jan de Jong slaagde erin een vormtaal te ontwikkelen die een eigen karakter kreeg. Voorbeelden daarvan zijn de Sint-Gerardus Majellakerk in Gemert (1957), de H.-Kruisvinding in Odiliapeel (1959) en de Sint-Bernarduskerk in Rijswijk (1958). Ze vertonen een functionele detaillering in een combinatie van metselwerk en beton. De doelstellingen raakten steeds verder verwijderd van die geformuleerd door Granpré Molière, die bleef vasthouden aan zijn vooroorlogse principes. Het is vooral die latere sobere stijl die nu als de typische Bossche School wordt bestempeld.

Hoewel de stijl van Van der Laan en de Bossche School was geëvolueerd, zou de kritiek blijven bestaan tot in 1960. Dat jaar publiceerde Van der Laan zijn boek *Het Plastische Getal*. Ondanks het feit dat er nog niet werd ingegaan op de ontluikende ideeën van de architectonische ruimte, maakte het boek toch enige reactie los voorbij het scheldwoord van basiliekbouwer. Zo kwam er een positieve boekbespreking van Gerrit Rietveld, die naar het ideeëngoed van Van der Laan keek als een volwaardige eigentijdse ontwerpmethodologie.⁵³ Ondanks het feit dat die de belangrijkste tweede fase in het werk van Van der Laan inluidde, met een

architectuur die eerder vernieuwend dan traditionalistisch was, kreeg het project in zijn tijd niet veel aandacht of erkenning. De architectuurvisie van Dom Hans zoals die naar buiten toe bekend geraakte, werd tot in de jaren 1970 vooral getekend vanuit de basiliekstijl en de radicaal anti-moderne positie die de Bossche School voor 1957 innam. De Bossche School werd door velen nog als te traditionalistisch beschouwd.

Pas in de jaren 1970 volgden sporadisch enkele publicaties, zowel positief als negatief.⁵⁴ In het volgende decennium kreeg het werk van Van der Laan in architectuurkringen een zekere erkenning dankzij de tentoonstelling 'Architectuur, modellen en meubels' in Eindhoven.⁵⁵ De opdrachten voor kerkelijke architectuur lagen tegen dan evenwel bijna volledig stil.

Dat was ook in Limburg zo. De latere sobere stijl, die rond Den Bosch toch nog veel navolging kende, komt in zijn zuiverste vorm in Limburg niet voor. Uitzondering in Limburg, naast de uitbreiding van de abdij Sint-Benedictusberg in Vaals zelf, was de verbouwing in 1986 van de H. Jozefkerk (1957) in Tegelen door frater Leo Disch O.S.B. naar het gedachtegoed van Van der Laan.⁵⁶

Toch zijn er in Limburg vier architecten die de cursus in Den Bosch volgden en aansloten bij de tweede generatie. Er is het werk van de architect Van Hest uit Venlo, die de verhoudingen sporadisch gebruikte in een zaalkerk in Venlo.⁵⁷ Opmerkelijkst zijn echter de kerken van Jos F.M.W. van der Pluijm (1916-1995) in Bunde, een kerk van Jos Bijnen in Venray en het latere werk van Harry Koene.⁵⁸ Het gaat toch om een achttal kerken met gelijkaardige kenmerken. Terwijl de Bossche School vanaf 1957 een ommekeer maakte naar een strakkere vormtaal, verwerkten Van der Pluijm, Koene en Bijnen verschillende van die nieuwere inzichten in hun realisaties. Zij namen niet de typische vormtaal over, maar lieten zich inspireren door de ontwerpmethode van Van der Laan. Daardoor ontwikkelden zij een eigen stijl, gekenmerkt door een zuivere volumetrie met hoofdzakelijk platte of licht hellende daken.

Plastische wanden uit ruw metselwerk van natuursteen werden gecombineerd met ranke blank geschilderde betonstructuren, die een geprononceerd horizontaal en verticaal lijnenspel weergaven. De plannen werden, net als bij de uitbreidingen van Vaals, gekenmerkt door een gelaagde opbouw tussen buiten en binnen, vooral dan in de axiale richting, met portieken binnen en buiten die niet als volumes werden beschouwd, maar als een ontubbeling van de voorgevel. Dat was vaak ook zo met het altaar en de sacristie. In zijwanden werd dan weer afwisselend met grote glaspartijen en staalconstructies of gekleurde glasramen gewerkt. In de plannen kwamen veelvuldig de verhoudingen van het plastische getal terug. Ook de klokkentoren, als die aanwezig was, werd gezien als een apart volume waarin bijvoorbeeld de hoogte 1/7ste is van de breedte. Die kerken hebben allemaal een hoge architectonische waarde en stedenbouwkundige kwaliteit.⁵⁹

Een boeiend voorbeeld daarvan is de kerk Onze Lieve Vrouw Onbevlekt Ontvangen van Jos Bijnen uit 1962-1965 in Heide bij Venray, die in de vierde casestudy wordt toegelicht. [9.10-9.11] Jos Bijnen uit Oss nam eind jaren 1950 deel aan de cursus kerkelijke architectuur. Hij plaatste lichte staalconstructies en glaswanden met minimale profielen in contrast met zware plastische wanden uit beton, natuursteen en metselwerk. Zijn werk bleef niet onopgemerkt en kende steeds meer waardering. Voor zijn Sint-Antonius-Abt-kerk in Malden uit 1960 werd in 2002 een verzoek tot plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst bij de gemeente Heumen ingediend.⁶⁰ Het kerkbestuur en rector Cox van Venray waren onder de indruk van de kloosterkerk in Aarle-Rixtel en gaven hem in 1962 opdracht voor de bouw van hun kerk ter vervanging van de noodkerk uit 1956.⁶¹

Daaruit kan besloten worden dat de invloed van Dom Hans van der Laan ook in Limburg doorsijpelde. Een tiental Limburgse architecten kwam in contact met zijn theorieën en architectuur via de cursus kerkelijke architectuur die toen in Den Bosch werd gegeven. Er waren daarbij zowel kerken die

aansloten bij de eerste fase van de Bossche School, de basilicastijl, als kerken die geïnspireerd werden door de ontwerpmethodologie van de tweede fase.

9.10-9.11 Kerk *Onze Lieve Vrouw Onbevlekt Ontvangen* in Heide bij Venray, ontworpen door Jos Bijnen.
[Foto Caroline Voet]

60 Van Hest, 'De Sint-Antonius-Abt-kerk in Malden'.

61 Jacobs en Wiekart, *Kerken na 1940*, 1637.

- 62 Gemeentearchief Venray: Brief van Jos H. Kuitens, bisschoppelijke inspecteur van bouwzaken, 8 december 1950.
- 63 Ibid.: Brief van Nico van der Laan aan ir. J. Kayser, voorzitter van de Werkgemeenschap van Architecten voor de kerkbouw in het bisdom Roermond, 24 januari 1951.

Casestudy 1

De Sint-Martinuskerk in Gennep, Nico van der Laan, 1954

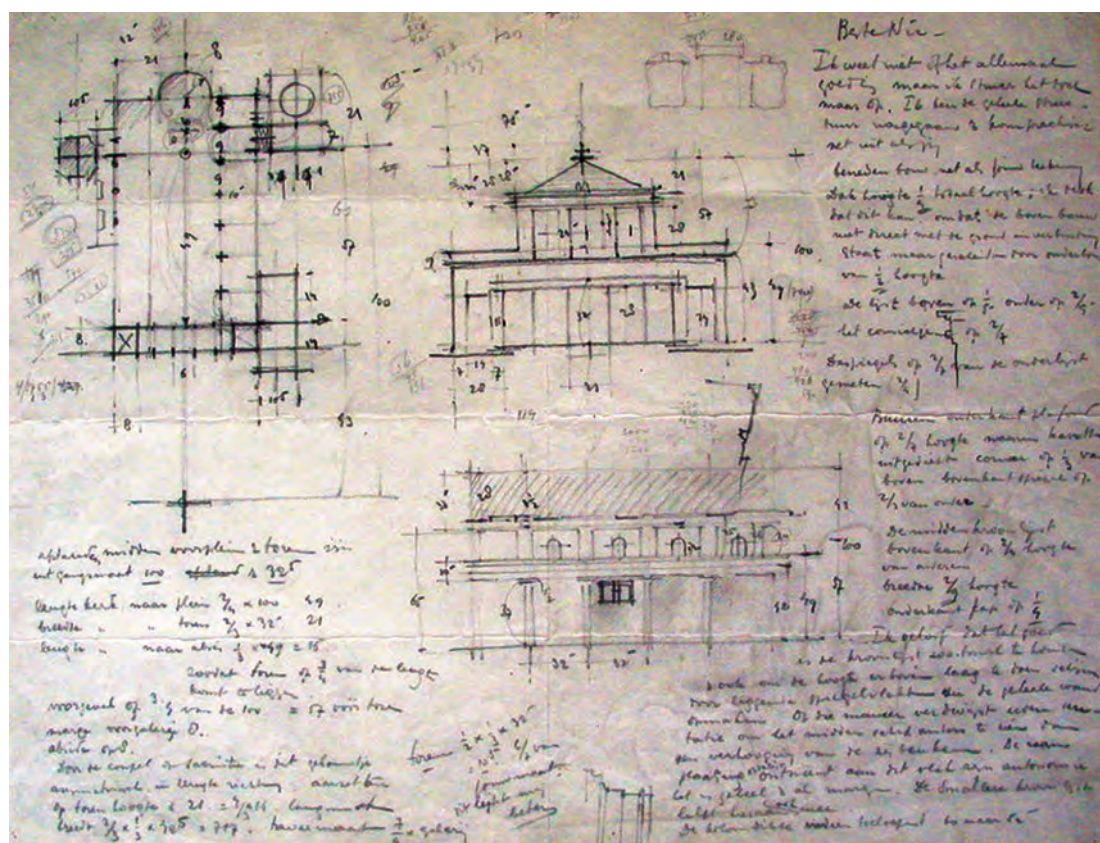
In 1948 gaf W. Janssen, deken van Gennep, opdracht aan Nico van der Laan om een kerk te bouwen, dat dus door de tussenkomst van architect J.A.M. den Boer, die de deken in contact bracht met het gedachtegoed van Granpré Molière en de scholastieken.

De kerk is een van de eerste belangrijke realisaties in de stijl van de Bossche School. Ze sluit aan bij de vroegchristelijke architectuur van de vijfde en zesde eeuw en heeft een basilicale opzet met hoger middenschip, lage zijbeuken, halfronde koorabside en narthex. Op de middenbeuk is een klassiek timpaan geplaatst en de toren is vrijstaand als een campanile. [16.3] Samen met Hans van der Laan ontwikkelde Nico een basilicale kerk in natuursteen met toren en uitgebreide bijgebouwen. Voor de bouw van de kerk werden vanaf 1950 drie verschillende voorontwerpen gepresenteerd, waarvan de eerste twee door

de Bisschoppelijke Bouwcommissie van Roermond op basis van esthetische bezwaren werden afgewezen.

In de eerste plaats uitte de Bisschoppelijke Bouwcommissie bezwaren van budgettaire aard, de kerk zou 'te grootsch van opzet' zijn waardoor het vooropgestelde budget werd overschreden. Een reeks van vereenvoudigingen werd voorgesteld: het weglaten van toren en bijgebouwen en het verkleinen van de crypte.⁶² Maar de bezwaren gingen verder dan dat. Mondeling maakte de Bisschoppelijke Bouwcommissie aan de deken een hele reeks esthetische opmerkingen over, die eigenlijk neerkwamen op een totale afkeuring van het uiterlijk van de kerk. Zo had volgens de commissie het geheel een te sterk 'kloostercachet' en was de kerk te horizontaal. In zijn schrijven via de deken aan de Bouwcommissie stelde Nico van der Laan dat 'de conclusie zou getrokken kunnen worden dat men mijn werk als zodanig voor het Bisdom Limburg niet aanvaardt'.⁶³ Maar Nico van der Laan ging in de verdediging en maakte

9.12 Schets van H [Hans van der Laan?] met commentaar, voor Nico van der Laan, over een ontwerp van de Sint-Martinuskerk in Gennep.
[Vaals, Abdij St. Benedictusberg, Archief Van der Laan]

ook duidelijk dat de Werkgemeenschap van Architecten voor de kerkbouw in het bisdom Roermond zich positief opstelde tegenover het plan. Architect Peutz zou die contacten begeleiden.⁶⁴

Ondanks de betrokkenheid van Peutz in die fase van het ontwerp voor Gennep, bleef verdere officiële reactie uit. Nico van der Laan diende in november 1951 een tweede ontwerp in waarin bijgebouwen waren weggelaten, de kerk werd verhoogd en de dakconstructie en gevel waren aangepast. Ook dat ontwerp werd door de Bouwcommissie afgekeurd met het argument dat het plan niet 'streekeigen' was.⁶⁵ De lijst met 32 bezwaren van de Bisschoppelijke Bouwcommissie werd uiteindelijk door P. Everts, lid van de Werkgemeenschap van Architecten, getemperd.⁶⁶ Hij stelde dat de Werkgemeenschap op de meeste punten geen problemen had met de planopbouw en maakte vooral enkele opmerkingen van organisatorische aard.⁶⁷ Hij stelde zelfs de eis aan de deken van Gennep dat op zijn minst de voorgevel in natuursteen moest worden uitgevoerd. In augustus 1952 werd daarop een derde ontwerp goedgekeurd, een verder vereenvoudigde en verhoogde versie, met losstaande toren.

Net als voor de voorgaande ontwerpen werden uitgebreide studies gedaan, ook door Hans van der Laan, naar de verhoudingen van alle delen die werden uitgezet volgens het plastische getal. Zowel binnen als buiten werd gestreefd naar een krachtig lijnenspel door gebruik te maken van doorlopende lateien en lijsten. Zo blijven de narthex en zijbeuken met hun gelijke hoogte en doorlopende kroonlijst één horizontaal niveau. De verticaliteit wordt bekomen door het verhoogde middenschip. Constructieve onderdelen zijn in beton. Naast een klein bijgebouw is enkel de voorgevel opgetrokken uit mergelsteen, waardoor het zich als afzonderlijk element manifesteert van het fronton en de zijwanden in baksteen. Binnenin verdelen zes kolommen met kapiteel de ruimte in zeven. Ook hier valt vooral de horizontale geleiding op tussen kolommen en boogramen. Het altaar bevindt zich in de

verhoogde abside, waarvan de halve koepel beschilderd is door Théodore Strawinsky. [9.4] In 1954 vond de ingebruikname plaats. Met deze kerk, en die in De Horst, werden de eerste Bossche-Schoolkerken tussen Maas en Rijn gerealiseerd.

Casestudy 2

De Sint-Lutgardiskerk in Tongeren, Jos Ritzen, 1952

De eerste realisatie van Ritzen die beïnvloed werd door de cursus kerkelijke architectuur is de Sint-Lutgardiskerk in Tongeren in Belgisch-Limburg, gerealiseerd tussen 1950 en 1952. [16.6-16.7] Ze is gelijkaardig aan de kerk van Nico van der Laan in Gennep. Het is een kerk van het basilicatype met een eenvoudige opzet. Frans De Blauwe schrijft daarover:

(...) Het plan is beangstigend eenvoudig, zonder opschik en sober tot het uiterste. (...) Geen krullen geen opstapeling van versieringen en toevoegingen, neen één geheel, een gewoon huis, maar zuiver geleed en gemeten. (...) Er is geen gedachte aan demonen van de middeleeuwse gotische wereld. Er is niets van de barokke speelsheid. Er is nog veel minder de koude schraalheid van vele hedendaagse zaalkerken. Er is alleen het stille schreiden van het licht, uit de hoge ramen, over de zachte vloer, ... De gewilde vooropgestelde soberheid is geen armoede of gebrek aan fantasie, het is het resultaat van fijne beheersing en innerlijke spanning in de maatvoering.⁶⁸

Het schip wordt gescheiden van de twee zijbeuken door acht kolommen in zandsteen met rondbogen. Ook de narthex heeft drie rondbogen. De abside is sober zonder beschildering of beeldhouwwerk. Opmerkelijk is het visueel sterk aanwezige betonnen balkenrooster van het plafond. Verhoudingen van het plastische getal zijn eerder spora-

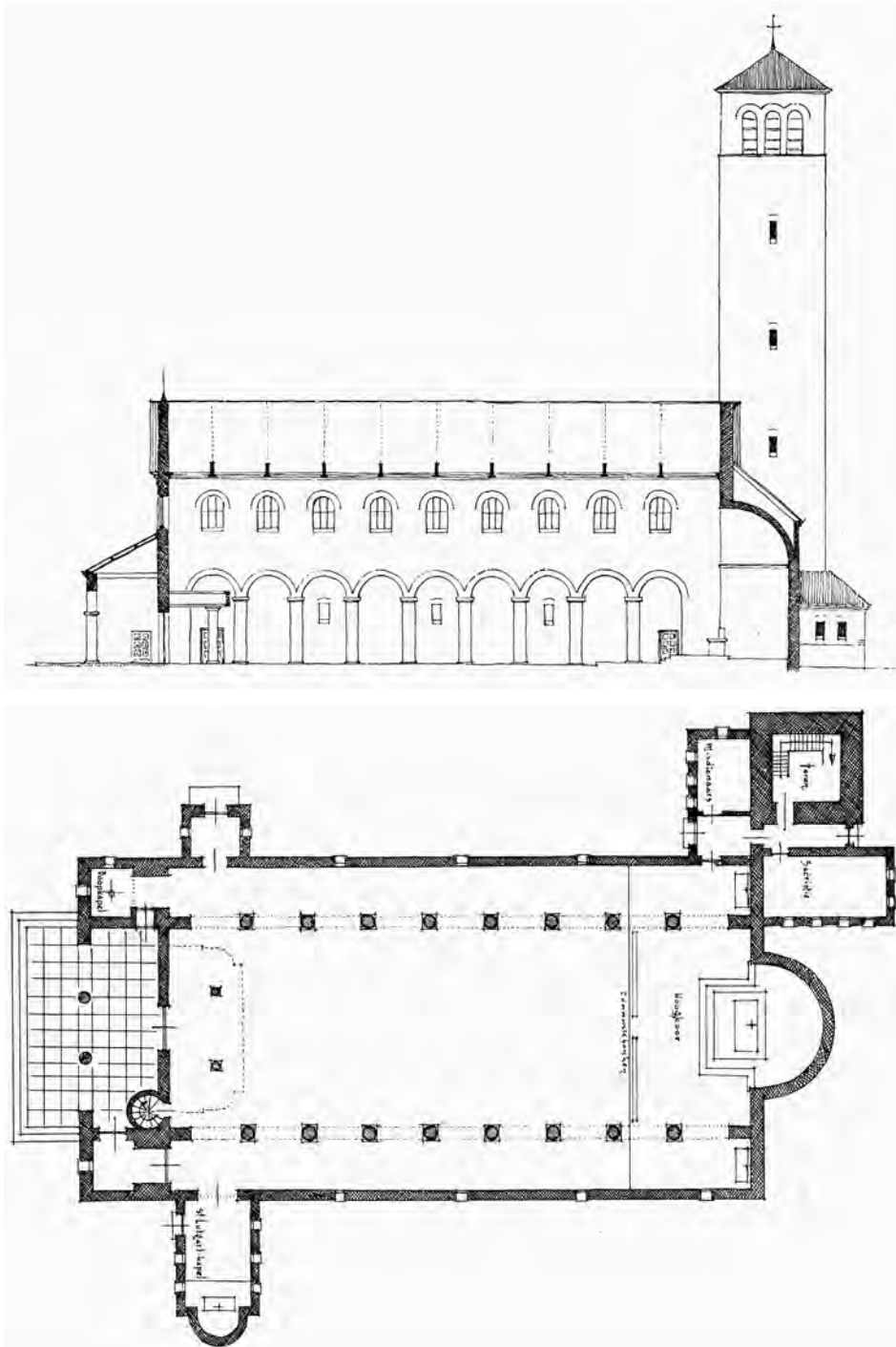
64 Ibid.: Voetnoot brief van Nico van der Laan aan ir. J. Kayser, voorzitter van de Werkgemeenschap van Architecten voor de kerkbouw in het bisdom Roermond, 24 januari 1951: 'Bijgaand ontvangt u een afschrift van mijn schrijven aan de werkcommissie. Dit schrijven is in overleg met ir. Peutz tot stand gekomen.'

65 Ibid.: Brief Jos Kuitens, secretaris Bisschoppelijke Bouwcommissie, aan het R. K. Kerkbestuur van de H. Martinus Gennep, 28 november 1951.

66 Ibid.: Brief van de voorzitter van de Bisschoppelijke Bouwcommissie aan P. Everts, 3 december 1951.

67 Ibid.: Brief van P. Everts aan de deken van Gennep, 13 december 1951.

68 De Blauwe, *Jos Ritzen, architect*, 24-25.

disch dan wel systematisch terug te vinden. Bovendien is er geen sprake van een ruimtewerking door belijningen van bijvoorbeeld de kroonlijsten. Het zijn de sobere insnijdingen van portaal en ramen die een zuivere geleiding moeten geven van de bouwonderdelen in hun volumetrie. De kerk is opgebouwd uit lichtkleurige mergelsteen met een plint uit blauwe steen en een zadeldak van blauwe leien. De toren staat los van het schip naast het koor aan de straatkant en vormt door de dynamische plaatsing ervan een soort poortgebouw bij het betreden van Tongeren.

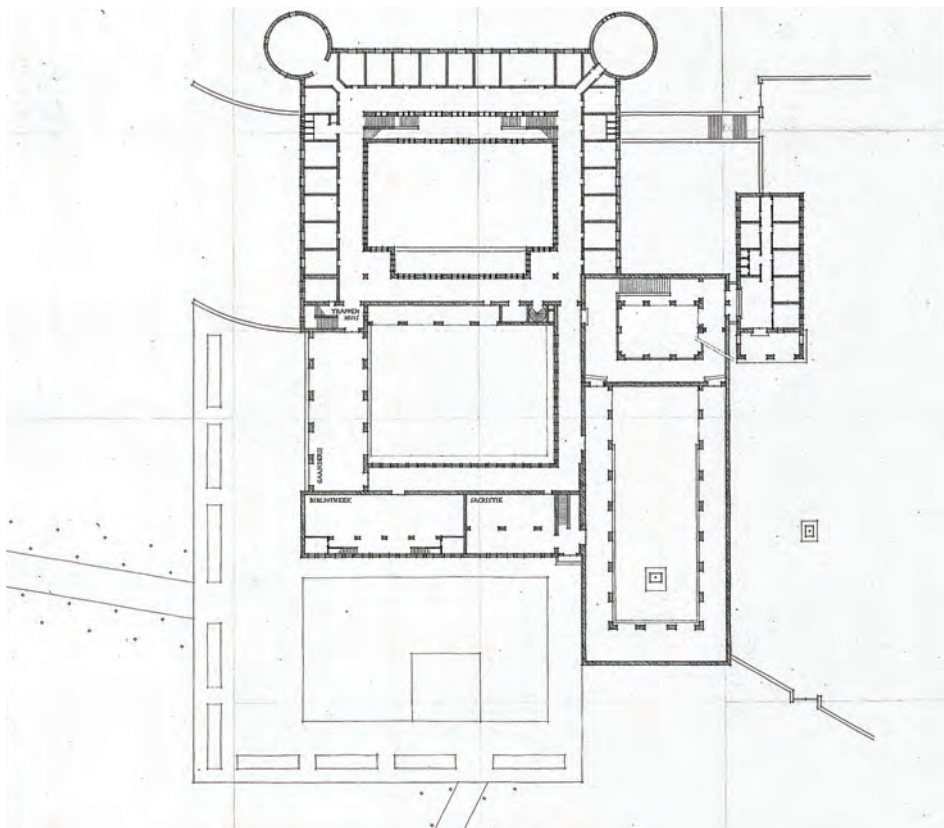
Casestudy 3 Uitbreiding Sint-Benedictusabdij, Mamelis Vaals, Dom Hans van der Laan, 1956-1986

De functionele organisatie van de crypte is eenvoudig. Voor de opbouw van de ruimte gebruikte Van der Laan zijn plastische getal, maar op een nieuwe driedimensionale manier. Hij introduceerde het idee van nabijheid, waarbij een omsloten ruimte in relatie wordt gebracht met de dikte van de ontsluitende wand. Ruimte wordt daarbij gevormd vanuit de invloed van de omringende massa in een relatie die vastligt vanuit de uiterste limieten van de orde van grootte van het plastische getal: één tot zeven. Basis voor de opbouw van de crypte is een ruimtecel die zijn breedte (4,43 m netto) afleidt van de dikte van de wand (69 m). Het rechthoekige gebouw, dat deels is ingegraven in het heuvellandschap, is door twee reeksen van pijlers in de lengte onderverdeeld in een centrale ruimte met twee zijgalerijen, die op hun beurt begrensd worden door een serie van acht celnissen voor de ingang en de concelebratie. Elk van die zes series heeft een eigen ritmische logica die niet is afgeleid van een bepaalde ruimtelijke symmetrie of onderverdeling, maar van de proportie tussen massa en ruimte die is vastgelegd volgens de verhoudingen van het plastische getal. Vanuit de reeks zijn dat vooral verhoudingen tussen de getallen drie, vier en zeven. Een wand of een

9.13 Plan Sint-Lutgardiskerk,
Tongeren.
[De Blauwe, Jos Ritzen, architect, plaat
20 en 22]

reeks van pijlers wordt gezien als een begrenzing van de ruimte met een dichtheid en een ritmiek die in de eerste plaats naar zichzelf en de relatie met de nabije ruimte verwijzen. De verschillende ritmes in die ruimtelijke series verhouden zich tot elkaar als de verschillende melodieën van een muzikale compositie. Het geeft een dynamisch effect van een ruimtelijke gelaagdheid. Die ruimtelijkheid wordt versterkt door de afwezigheid van ornamentiek en de rechtlijnigheid binnen het ontwerp. In vergelijking met de voorgaande basilica's is er hier een verschuiving van een ruimtelijke opbouw die zich vooral afspeelt in de tweedimensionaliteit van het plan en de gevelcompositie naar een ruimte die is opgebouwd als driedimensionale constructie. De minimale vormtaal leidt tevens tot een maximaal effect van de ruwe materialen en de ruimtelijke lichtwerking. Van der Laan gebruikte bewust de kwaliteiten van de verschillende materialen: gekaleide metselwanden, bekist beton en geschilderd of gebeitst hout. Samen met colorist Wim van Hooff werkte hij kleurenschema's uit in verschillende grijs tinten met kleine toonvariaties. Alle bouwonderdelen behalve die in natuursteen of beton, maar ook alle houten meubels zijn geschilderd in grijsblauwe en grijsgroene tinten, waardoor ze één geheel vormen. Het gevolg van dat kleurenpalet is dat bouwelementen als een baksteen of een houten plank of een meubel geen aandacht opeisen. De aandacht gaat eerder naar het effect van de materie en de structuur van hun oppervlak. Metselwerkverbanden of reeksen van planken met ruwe houtnerf zijn gehuld in schaduwtinten, waardoor het de lichtinval is die deze structuren telkens anders benadrukt.

In 1968 werden de kerk met bijgebouwen gerealiseerd. De kerk is ontworpen op de crypte als een rechthoekige doos met centrale middenbeuk, omgeven door twee zijgalerijen en een dwarse galerij achter de zaal. Aan de inkom van de kerk en crypte functioneert een atrium als een scharnier-ruimte op twee niveaus naar het oorspronkelijke klooster van Böhm en Weber enerzijds en de nieuwe klokkentoren en inkompartij anderzijds. [9.1] De inkompartij ligt parallel

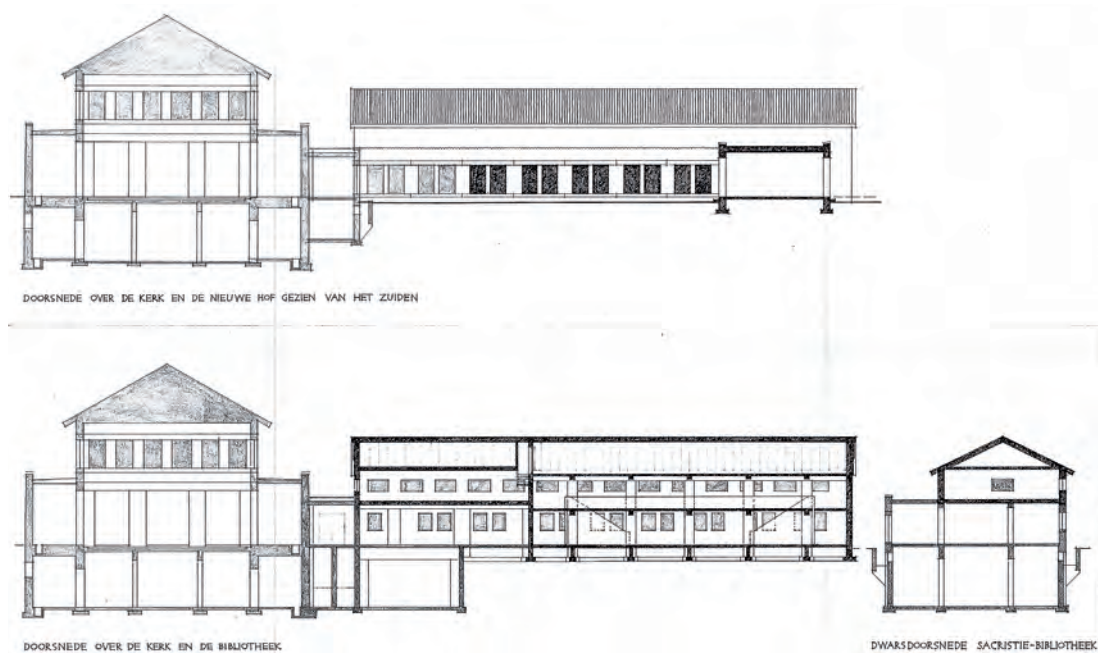
aan de kerk. Ze is opgevat als een successie van kamers met tussenruimten. Door het nieuwe ontwerp wordt men via een gesloten muur van de kerk geleid naar de ingangsportiek van het klooster. Een dubbele wand met zijdelingse openingen geeft uit op de hal. Op gelijkaardige wijze is die geschakeld aan het atrium. In 1985-1986 werd een tweede binnenhof aan de kerk gerealiseerd door middel van een vleugel met bibliotheek en sacristie, en een open galerij. De bibliotheek is door een reeks van pijlers in de langse richting onderverdeeld in een dubbel hoge circulatieruimte met daarnaast twee niveaus met boeken en leestafels. Twee trappen liggen langs de pijlers in elkaars verlengde. Zo ontstaat hier, net als in de crypte, een gelaagdheid in de langse richting met daar loodrecht op het binnenkomende licht.

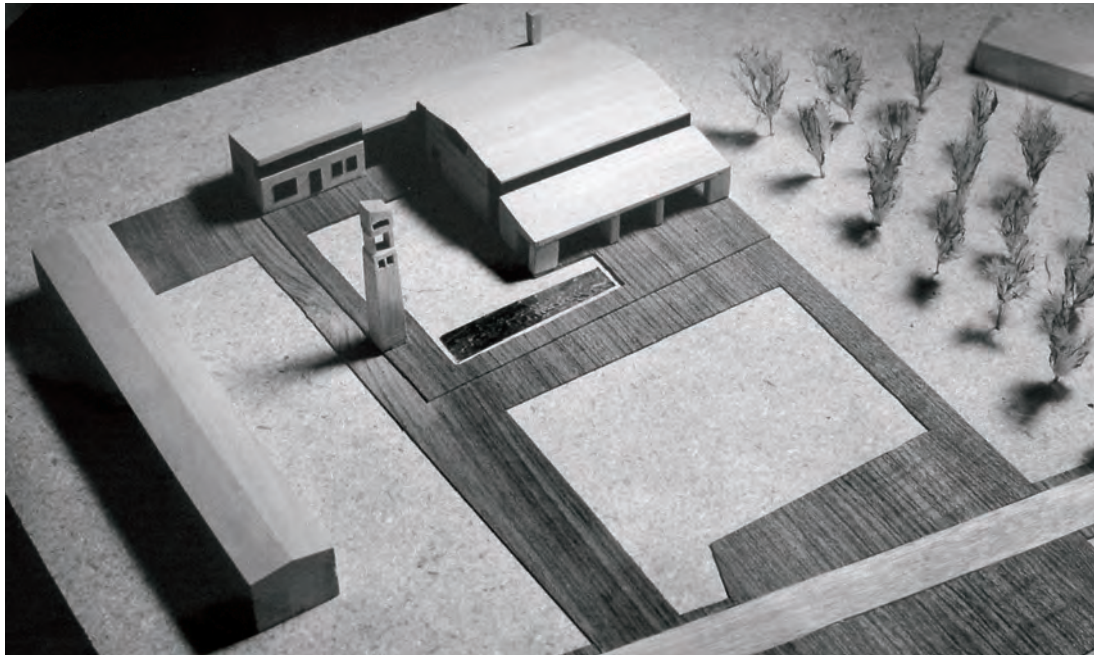
Behalve de architectuur ontwierp Van der Laan ook alle meubels, kledij en vaatwerk, waardoor het project kan beschouwd worden als een totaalwerk. In 1968 verhuisde hij zelf naar Vaals, waar hij tot zijn dood verbleef.

9.14 Plan voor de voltooiing van de abdij St. Benedictusberg: plattegrond van de hoofdverdieping.
[Vaals, Abdij St. Benedictusberg, Architect Van der Laan]

9.15 Doorsnede van de abdij St. Benedictusberg.
[Vaals, Abdij St. Benedictusberg,
Archief Van der Laan]

9.16 Isometrische tekening van de abdij
St. Benedictusberg.
[Vaals, Abdij St. Benedictusberg, Archief
Van der Laan]

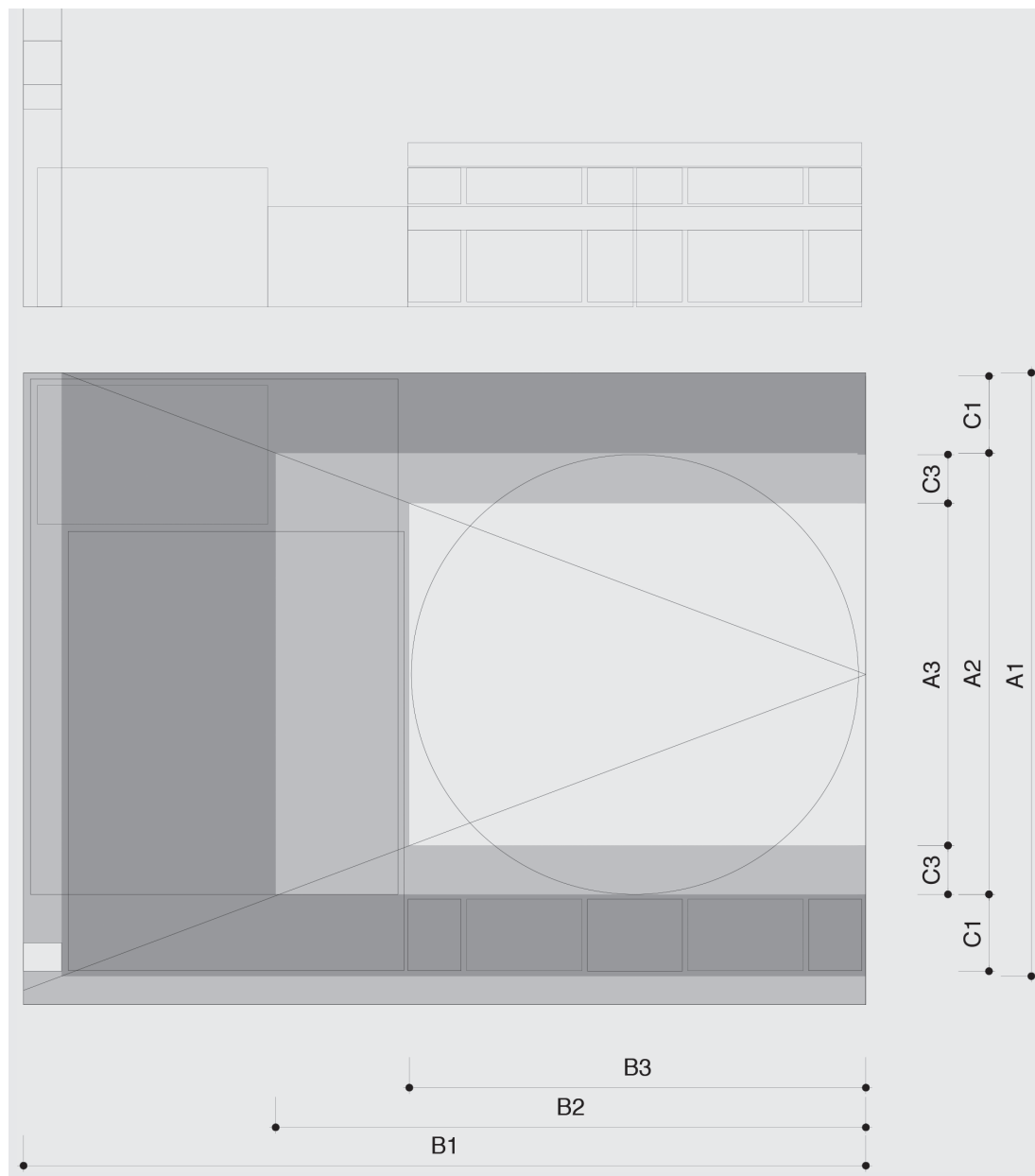
9.17 Maquette van de kerk Onze Lieve Vrouw Onbevlekt Ontvangen van architect Jos Bijnen in Heide bij Venray. [Gemeentearchief Venray]

Casestudy 4 De kerk Onze Lieve Vrouw Onbevlekt Ontvangen in Venray, Jos Bijnen, 1962-1965

In de kerk van Jos Bijnen in Heide zien we zowel de typische afwisseling tussen open en gesloten als het contrast tussen materialen. [9.10-9.11] De opbouw laat de invloed van Van der Laan zien in het gebruik van galerijen en de ruimtelijke schakeling. Het geheel is opgevat als een stedelijk ensemble met een sequentiële benadering van de toegang van de kerk, die geleid wordt via de losstaande klokkentoren en een waterpartij. De toren heeft een subtiele hoekverdraaiing tegenover de kerk. De opzet van de vierkante kerk bestaat uit een schip met zadeldak en twee galerijen onder een lager lessenaarsdak. Opmerkelijk is dat de organisatie van de kerk een kwartslag gedraaid is. De normaal geconcipeerde zijbeuken worden zo eerder galerijen met een andere, aparte functie. De zaal zelf is opgevat als een open binnenplein. De galerijen vormen in hun gelaagdheid van pijlers, glaswanden en muurvlakken een geleidelijke overgang tussen binnen en buiten. Door die hoekverdraaiing ligt de inkom dwars op de nok van het schip, waar-

door de galerij aan de voorzijde dienstdoet als lage portiek. De draagstructuur van het betonnen dak is herleid tot vier zware langgerekte pijlers die door hun plaatsing het binnenkomen in de kerk begeleiden. Nadat men de kerk door de deuren betreedt, komt men in een tweede schakelruimte die met vier slanke pijlers met latei een ritmische overgang maken. De galerij achter het altaar heeft dezelfde gelaagdheid van pijlers met een gesloten wand, waarachter onder andere de sacristie zich bevindt. De galerijen en het schip zijn aan de zijwanden en lichtbeuken gescheiden door een open glazen strip, waardoor ze vanuit het schip en ook van buiten als verschillende volumes in elkaar haken. De twee zijwanden en ook de pijlers buiten zijn in ruw metselwerk met brede voegen en patronen. Ze staan in contrast met de gladde wand van smalle pijlers en latei die de overgang met de galerij maakt. Het altaar staat zo aan de lange zijde van de zaal, waardoor de viering dicht bij de mensen plaatsvindt. Of Bijnen contact had met Van der Laan of andere architecten van de Bossche School over het plan van de kerk is niet te achterhalen. Wel is het zo dat de ruimtelijke dynamiek terug te brengen is tot een eenvoudig plan van grondverhoudingen, met één onderliggend

9.18 Analyse van de kerk Onze Lieve Vrouw Onbevlekt Ontvangen in Heide bij Venray.
[Foto Caroline Voet]

ontwerpprincipe, zoals in de abdij in Vaals. Bijnen ontwierp 'op maat'. Bij analyse van de ruimte wordt het plastische getal op verschillende manieren teruggevonden. Zo zijn van kleine tot grote schaal de verschillende delen in de grondverhouding van drie op vier geplaatst, van bijvoorbeeld het grondplan van de klokkentoren tot het gehele ensemble. Ook de onderlinge plaatsing van de verschillende volumes van kerk, pastorie en klokkentoren gebeurt volgens de verhouding drie op vier of vier op zeven. Tussenruimten, zoals

de galerijen tot het schip of portiek en sacristie tot het kerkgebouw, verhouden zich als één tot zeven. Tussen de kolommen van de portiek, in gevelverdelingen en in de opbouw van de toren is die verhouding ook te vinden. Die werkwijze verleent samenhang aan het geheel. Net als in Vaals verkrijgt het gebouw zijn dynamische ruimtelijkheid niet vanuit eenduidige vrije vormelijke lijnen, maar door de samenklank van een lijnenspel dat vanuit één grondakkoord is opgebouwd.

BIBLIOGRAFIE

Archieven

Antwerpen, Architectuurarchief Provincie Antwerpen, Archief Jos Ritzen.
 Rotterdam, Nederlands Architectuurinstituut (NAI), Archief Granpré Molière.
 's-Hertogenbosch, Archief bisdom 's-Hertogenbosch, Archief Bisschoppelijk Bouwbureau.
 Vaals, Abdij St. Benedictusberg, Archief Van der Laan (AVLD).
 Vaals, Archief Abdij Sint Benedictusberg, Kroniek van de abdij van Vaals.
 Venray, Gemeentearchief Venray.

Literatuur

- Berlage, Hendrik Petrus. *Schoonheid in samenleving*. Rotterdam, 1919.
- Boer, Dom. 'Gewijde Kunst'. Lezing in: *Katholiek Bouwblad*, 14 (1946-1947), 133-138.
- Bonte, Jozef. *De geschiedenis van de Sint-Margaretaparochie Knokke*. Knokke-Heist, 2001.
- Constantinus O.F.M. Cap. [J.N. Reijgersberg]. 'Terug naar de romantiek'. *Tijdschrift voor Liturgie*, 36 (1952), 40-43.
- Constantinus O.F.M. Cap. [J.N. Reijgersberg]. 'Het compositieprobleem in de kerkelijke architectuur'. *De Nieuwe Eeuw*, 35 (23 januari 1954), 8.
- De Blauwe, Frans. *Jos Ritzen, architect*. Antwerpen, 1957.
- Eijkelboom, Gert en Vermeer, Gerrit. 'Sint-Joseph-kerk te Heelsum aangewezen als gemeentelijk monument'. *Cuijpersbulletin*, 22 (2017), 2, 9-22.
- English, Michel. 'Kerkbouwkunst van nu in West Vlaanderen'. *De Autotoerist*, 10 (16 april 1957), 547-553.
- Esschert, Marijke van den. 'Tegen de ontzuiling in het Algemeen Kristelijk Kunstenaarsverbond'. *Erasmusplein*, 7 (1996) 3, 4-6.
- Haan, Hilde de, en Haagsma, Ids. *Gebouwen van het Plastische Getal. Een lexicon van de 'Bossche School'*. Haarlem, 2010.
- Hest, Joost van. 'De Sint-Antonius-Abtkerk in Malden'. *Venster. Kwartaalblad van de Stichting Oude Gelderse Kerken*, 3 (februari 2005), 10.
- Heynickx, Rajesh. *On the Road with Maritain: European Modernist Art Circles and Neo-Thomism during the Interwar*. Nijmegen, 2008.
- Jacobs, Antoine en Wiekart, Bart. *Kerken na 1940. Inventarisatie en waardenstelling kerkelijke bouwkunst na 1940*. Roermond, 2003.
- Kranendonk, Antoon van. 'Kritische kanttekening'. *Katholiek Bouwblad*, 19 (1951-1952), 178-183.
- Laan, Hans van der. 'Kleding' (lezing). *Katholiek Bouwblad*, 14 (1946-1947), 98-104.
- Laan, Hans van der. 'Over de invloed van natuur en bovennatuur op de vorm van het kerkgebouw' (lezing in 's-Hertogenbosch, 30 oktober 1948). *Katholiek Bouwblad*, 16 (1948).
- Laan, Hans van der. 'Vernieuwing in kerkenbouw te Ronchamp en Syracuse. Architectonische ordonnantie en plastische verhoudingen'. *De Tijd*, 13 juli 1957, 10.
- Laan, Hans van der. *Le nombre plastique. Quinze leçons sur l'ordonnance architectonique*. Leiden, 1960.
- Laan, Hans van der. *Het plastisch getal*. Leiden, 1967.
- Laan, Hans van der. *Il Numero Plastico*. Vertaald door Luigi Filippetto. Milaan, 2002.
- Laan, Hans van der. *De architectonische ruimte*. Leiden, 1977.
- Laan, Hans van der. *Architectonic Space*. Vertaald door Richard Padovan. Leiden, 1983.
- Laan, Hans van der. *L'Espace architectonique*. Vertaald door Dom Xavier Botte. Leiden, 1989.
- Laan, Hans van der. *Der architektonische Raum*. Vertaald door Ulrich Hahn, Anne Tebartz-Van Elst en Kees den Biesen. Leiden, 1992.
- Laan, Hans van der. *Lo Spazio Architectonico*. Vertaald door Luigi Filippetto. Milaan, 2000.
- Laan, Hans van der. *Het vormenspel der liturgie*. Leiden, 1985.
- Laan, Hans van der. *La Forma: natura, cultura e liturgia nella vita umana*. Vertaald door Kees den Biesen. Milaan, 2000.
- Laan, Hans van der. *The Play of Forms*. Vertaald door Richard Padovan. Leiden, 2005.
- Licht, Tobias en Ritzler, Benedikt. *Jacques Maritain – Philosophie und Politik aus katholischem Glauben*. Karlsruher Beiträge zu Theologie und Gesellschaft 3. Karlsruhe, 2002.
- Liebergen, Léon van (red.). *Ars Domini. Een gebed zonder end*. Catalogo Museum voor religieuze kunst Uden, 1995.
- Meer, van der. 'Historische gegevens betreffende de wezenlijke elementen van het kerkgebouw' (lezing). *Katholiek Bouwblad*, 16 (1948-1949), 15-16.
- Moonen, Fr. Lambertus O.S.B. *Pater Hans van der Laan O.S.B. Zijn werk als monnik van de St. Paulusabdij te Oosterhout*. 1995. Getypt, in eigen beheer verspreid. Mamelis: Abdij Sint Benedictusberg, 1998.
- Padovan, Richard. *Dom Hans van der Laan: Modern Primitive*. Architectura & Natura. Amsterdam, 1994.
- Peeters, C.J.A.C. 'West-Vlaamse kerkbouw in een Nederlands vizier'. *West Vlaanderen*, 13 (1964) 73, 17-35.
- Pouls, Jos. 'De kunstenaarsdagen van de Algemene Katholieke Kunstenaarsvereniging in Huijbergen (1932-1940). Bakermat van de Delftse School'. *Trajecta*, 10 (2001) 2-3, 160-183 en 225-243.
- Pouls, Jos. *Ware Schoonheid of louter praal. De Bisschoppelijke Bouwcommissie van Roermond en de kerkelijke kunst van Limburg in de twintigste eeuw*. Maastricht, 2001.
- Remery, Michel. *Katholieke architectuur van de twintigste eeuw. De vier architecten van de Leidse familie Van der Laan*. Hilversum, 2018.
- Rietveld, Gerrit Thomas. 'Boekbespreking'. *Bouwkundig Weekblad*, 78 (1960), 403.
- Ritzen, Jos. 'L'église, maison de Dieu et les lois architecturales'. *L'Artisan et les arts liturgique*, 3 (1951-1952), 141-146.
- Schiphorst, Ludwien. 'Klaarheid moet heersen'. Architect Jos Ritzen, compagnon van Alphons Boosten 1920-1923'. *Het Land van Herle. Historisch tijdschrift voor oostelijk Zuid-Limburg*, 56 (2006) 3, 79-91.
- Schwencke, A. 'Alphons Boosten 1873-1951'. *Katholiek Bouwblad*, 18 (1951) 10, 145-156.
- Smit, Gabriel. 'Kerkelijke bouwkunst of bouwkunde?' *Roeping*, 28 (1951-1952), 263-267. Ook gepubliceerd in het *Katholiek Bouwblad*, 19 (1951-1952) 22, 348.
- 'Twee bekroonde eindprojecten van de Cursus kerkelijke architectuur'. *Katholiek Bouwblad*, 19 (1951-1952) 12, 177-183.
- Vaart, Frans Jozef van der. *Hoe een Bossche School kon ontstaan en aanleiding was tot heftige discussie: de ontwikkeling van een architectuurvisie*. Boschboom Bladeren, 39. 's-Hertogenbosch, 1991.
- Van Hoof, Guido en Mertens, Anthony. 'Wederopbouw der architectuur bouwde in Vaals abdijkerk. Het beste van wat wij hebben: eerlijke ruimte voor eredienst'. Interview met Dom Hans van der Laan in *Standaard der Letteren*, 9 april 1971.
- Voet, Caroline. 'The Poetics of Order: Dom Hans van der Laan's Architectonic Space'. *Architectural Research Quarterly*, 16 (2012) 2, 137-154.
- Voet, Caroline en Schoonjans, Yves. 'Architectonic Space as a Contemporary Interpretation of Connaissance Poétique within Sacred Architecture'. Conference proceedings, *Between the Concept and Identity. Communications II. International Congress of Contemporary Religious Architecture*, Ourense, Spain, 12-14th November, 2009.
- Voet, Caroline en Schoonjans, Yves. 'Benedictine Thought as a Catalyst for 20th Century Liturgical Space: The Motivations behind Dom Hans van der Laan's Ascetic Church Architecture' in: Hilde Heynen en Janina Gosseye (red.). *Proceedings of the Second International Conference of the European Architectural History Network*. Brussel, 2012, 225-261.

De laatste bloeiperiode van de kerkbouw in Noordwest-Europa voltrok zich in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog. Enerzijds moest de oorlogsschade worden gerepareerd, anderzijds zette de bevolkingsgroei aan tot de uitbreiding van dorpen en steden. Afhankelijk van de aanwezige religieuze denominatie(s) werden nieuwbouwwijken voorzien van één of meerdere kerkgebouwen. De spectaculaire opleving in de kerkbouw hield aan tot het midden van de jaren zestig toen toenemende ontkerkelijking en afnemend kerkbezoek zich stevig lieten voelen. Die stagnatie werd gevolgd door herbestemming van kerkgebouwen en zelfs afbraak.

Kerken bouwen langs Maas en Rijn na 1945 zoomt in op deze problematiek in Nederland, België en Duitsland, met bijzondere aandacht voor de beide Limburgen en de regio's rond Aken, Keulen en Düsseldorf, die van oudsher culturele banden hadden. Naast de nieuwbouw van kerken en hun lokale inplanting komen ook de religieus-maatschappelijke en de liturgische evolutie na Vaticanum II aan bod. De overzichtsartikelen worden afgewisseld met casestudy's, zowel van kerkgebouwen als architecten.

Antoine Jacobs is freelance historicus. Hij doet onderzoek naar en publiceert over kerkelijke (bouw)kunst, bedevaartplaatsen, de katholieke geestelijkheid, ordes en congregaties in de 19de en 20ste eeuw.

KU LEUVEN

KADOC-Artes 18

ISBN 978-94-6270-220-2

9 789462 702202 >